İNSAN HAKLARINDA HÜMANİZMİN VE LİBERALİZMİN İZLERİ[*]

Arş. Gör. Emre BERBER[**]

ÖZET

İnsan hakları çağımızın en etkili normatif sistemlerinden biri haline gelmiş durumdadır. Devletler, toplumlar, bireysel eylemler hatta başka kurallar insan haklarına uygun olup olmadıklarına göre değerlendirilmektedir. Fakat neticede bu hakların belirli bir tarihsel ve toplumsal bağlam içinde ortaya çıktığı da tartışmasız bir şekilde ortadadır. Bu çalışmada insan haklarının hümanizm ve liberalizmle ne gibi bağlantılarının bulunduğu araştırma konusu yapılmaktadır.

Bu çalışmada, genel olarak insan hakları ile hümanizm ve liberalizm arasında güçlü bir uyum olduğu iddia edilmektedir. Bu uyum henüz insan haklarının isminde görünüm kazanmaktadır. İnsan hakları tamlamasındaki insan tabiri bu hakların hümanizmle ilişkisini, hak tabiri ise liberalizmle ilişkisini sembolize etmektedir. İnsan hakları, pek çok açıdan, hümanizme gömülü olan insan merkezci temanın ve bireycilik başta olmak üzere liberalizmin merkezi değerlerinin normatif bir bedene kavuşmuş hali gibidir.

Çalışmada, bu kavramsal ilişki dört somut bağlantı noktasının tartışılmasıyla örneklendirilerek derinleştirilmeye çalışılmıştır. İlk olarak özellikle popüler söylemde ve uygulamada insan haklarının felsefi temelleriyle bağlantısının fiilen silikleştiği iddia edilmektedir. Öte yandan yine fiilen hakların genel olarak hümanist bir çerçeveden temellendirildiği öne sürülmektedir. İkinci olarak hakların doğadaki başka varlıklar üzerindeki korkunç uygulamalarımızı dikkate almayarak yalnızca insanlara odaklı olmasının hümanist bir felsefi tercihe tekabül ettiği iddia edilmektedir. Üçüncü olarak normatif bir sistemin alfabesi olarak ödevler yerine hakları kullanmanın liberalizmin temel temalarından olan bireyci bir tercihe denk düştüğü öne sürülmektedir. Son olarak hakların yapısı gereği paradoksal biçimde güçlü bir devleti dayattığı iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Hümanizm, Liberalizm, Antroposentrizm, Bireycilik.

---

[*] DOI: 10.33432/ybuhukuk.1100338 – Geliş Tarihi: 08.04.2022 – Kabul Tarihi: 10.05.2022 Bu makalenin hazırlanmasında tarafımca 2017 yılında savunulan yüksek lisans tezimden yararlanılmıştır. **Berber, Emre** (2017) "Türkiye'de İnsan Hakları Söyleminin Toplumsal Karşılığı", (Yüksek Lisans), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

[**] Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, eberber@ybu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8631-2088.

REFLECTIONS OF HUMANISM AND LIBERALISM ON HUMAN RIGHTS

ABSTRACT

Human rights have become one of the most effective normative systems of our age. States, societies, actions of individuals and even other rules are evaluated according to whether they comply with human rights. Human rights are almost accepted as the most fundamental normative theory of humankind. In this study, I discuss the connections between human rights with humanism and liberalism.

Firstly, I address the relationship between ideologies and human rights; in this way, I show how these ideologies are in harmony with human rights in general. Later, I elaborate and concretize this relationship by showing four different and more concrete points of contact. To examine these contact points, I use a classification based on the concept of human rights itself. According to this classification, the concept of human in human rights represents the relationship of these rights with humanism, and the concept of right represents its relationship with liberalism.

In this study, I argue that there is a strong harmony between human rights and humanism and liberalism. More specifically, I discuss four contact points. Firstly, human rights are de facto separated from their philosophical foundations, in other words, especially in the popular rhetoric and the practice, philosophical foundations of the rights are obscured. Nevertheless, a secular framework is generally used when talking about the theoretical foundations of the rights. Secondly, human rights are really about the rights of human beings. The rights have nothing to do with the wide variety of animal cruelties. Thirdly, the fact that human rights is a theory based on the rights, not duties, have represents the connection between these rights and liberal individualism. And finally, at least at the point they have reached today, human rights paradoxically require a powerful state.

Keywords: Human Rights, Humanism, Liberalism, Anthropocentrism, Individualism.

GİRİŞ

Bugün insan hakları insan olmanın ve insanca yaşamanın asgari şartı olarak görülmektedir. Tüm insanlığı kuşatan tarafsız, kültürler ve ideolojiler üstü nihai değerler olarak algılanmaktadır. Bu haklar belki tarihteki hiçbir etik ve hukuki kuramın ulaşamadığı bir küresel meşruiyet seviyesine ulaşmış durumdadır. Öyle ki, insan hakları bir devleti, bir toplumu ve hatta bir kuralı *değerlendirmek* için kullanılan evrensel ve aşkın kriterler olarak kabul edilmektedir. Dünyanın her yanında devletler birbirlerini insan hakları üzerinden yargılamakta ve yine dünyanın her yanında insanlar devletleri aynı haklarla hizaya çekmeye çalışmaktadır. Kısacası, bu haklar küresel ölçekte çok büyük bir normatif otorite kazanmış durumdadır.

İnsan haklarının bu pozisyonu bu hakların kültürleri aşan, ideolojileri kuşatan tarafsız bir kuram, nihai bir ölçüt olduğuna ilişkin -kimi zaman zımni kimi zaman aleni şekilde ortaya koyulan- bir iddiaya yaslanmaktadır. Buna göre insan hakları istisnasız tüm insanları kuşatan bir niteliktedir. Dolayısıyla geri kalan her türlü normu denetleyebilme kabiliyetini haizdir. Aslında, insan hakları bu haliyle bir kamu hukuku kuramından fazlasını ifade etmektedir. İnsanın, insanca yaşayabilmek için en azından ne gibi bir alana sahip olması gerektiğine ilişkin ahlaki bir iddiadır.

Öte yandan evrensel olduğu iddia edilen modern insan haklarının erken modern dönemde Batılı toplumlarda gelişim gösterdiği yaygınlıkla kabul edilmektedir. Bu gelişim kuşkusuz belli bir tarihsel ve ideolojik bağlam içerisinde cereyan etmiştir. Öyleyse sorumuz şudur: İnsan hakları, ilişki halinde gelişim gösterdiği ideolojiler olan hümanizm ve liberalizmle nasıl bir ilişkiye sahiptir? Bu haklar ne ölçüde ve ne açıdan hümanist ya da liberal kabul edilebilir? Nitekim bu çalışma insan haklarının her iki ideolojiyle hangi yollarla ilişki kurduğu üzerine bir cevaplama arayışına dayanmaktadır.

Çalışmanın hipotezi bu ilişkinin insan hakları kavramının henüz isminde başladığı yönündedir. İnsan haklarının taşıdığı hümanist ve liberal ögeleri tartışmak için "insan hakları" tamlamasında yer alan kavramlar yol gösterici niteliktedir. Çünkü insan hakları gerçekten ismiyle müsemmadır ve *insanların hakları* üzerinedir. Bu çalışmada, insan kavramından hareketle insan haklarının hümanizmle ilişkisi irdelenmekte, hak kavramından hareketle ise bu

hakların liberal toplum tasavvuruyla irtibatı tartışma konusu yapılmaktadır. Sonuç olarak insan haklarının her iki ideolojiyle kapsamlı bir uyum içinde olduğu öne sürülmekte ve bu iddianın örnek niteliğindeki bazı başlıca bağlantı noktalarının gösterilmesiyle desteklenerek ortaya koyulması denenmektedir.

Bahsi geçen somut bağlantı noktalarının arttırılması ve derinleştirilmesi kuşkusuz mümkündür. Fakat bu çalışma kapsamındaki amacımız temelde insan haklarıyla bahsi geçen ideolojiler arasındaki kavramsal ilişkinin ortaya koyulmasından ibaret olduğundan dolayı buna gerek görülmemiştir. Bunun yerine yalnızca en önemli olduğu düşünülen dört bağlantı noktası üzerine ve insan haklarıyla hümanizm ve liberalizm arasındaki ilişkiyi örneklendirmeye yetecek derinlikte bir tartışma yürütmekle yetinilmiştir.

İnsan haklarının hümanizm ve liberalizmle ilişkilerinin irdelenmesi önemlidir. Çünkü bu ilişkinin ciddi birtakım sonuçları vardır. Öncelikle bu ilişki insan haklarının evrenselliğini tartışmak için elverişli bir zemin teşkil etmektedir. Eğer bu haklar hümanizm ve liberalizmle güçlü bağlara sahipse, hakların evrensel anlamda geçerli kabul edilebilmeleri ancak içlerinde taşıdıkları hümanist ve liberal ögelerin de evrensel kabul edilebilmesiyle mümkün olabilecektir. İnsan haklarının evrenselliği ise pratik açıdan bu hakların çevre toplumlarına yayılırken karşılarına çıkan engelleri anlamak açısından önem arz etmektedir.

Öte yandan bu ilişkinin deşifre edilmesi insan haklarının yayıldığı toplumlardaki bireyleri nasıl şekillendirdiğini tartışmak açısından da önemlidir. Zira, Donnelly'nin de tespit ettiği gibi, "*(i)nsan hakları iddiaları hukuki ve siyasi uygulamaları kendi talepleriyle uyumlu hale getirdiğinde, altta yatan ahlaki vizyonda mevcut bulunan insan tipine de hayat verir*[1]." Başka bir ifadeyle insan haklarının toplumsal uygulamada güçlü şekilde yer bulması bu hakların ima ettiği insan tipinin de gelişmesini sağlamaktadır. Bu açılardan insan haklarındaki ideolojik bağlantıyı analiz etmek anlamlı bir çaba görünümü kazanmaktadır.

[1] **Donnelly, Jack** (2013) Universal Human Rights in Theory and Practice, New York, Cornell University Press, s.15.

Tam bu noktada bir şerh düşmek gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, insan haklarının liberalizm ve hümanizmle ilişkilerini açığa çıkarmaktan ibarettir. Bu ilişkilerin yukarıda gösterilen olası sonuçlarının tartışılması bu çalışmanın konusu kapsamında değildir. Çalışmanın amacını bu şekilde vurgulamamızın nedeni, bu çalışmayı yaparken tarafımıza hakim olan en büyük endişenin, çalışmanın amacının insan haklarını reddetmeye çağrıda bulunmak olduğu yönünde bir yanlış anlaşılmaya mahal vermektir.

İnsan hakları tüm eksik ve kusurlarına rağmen çağımızda çok önemli bir işlevi ifa etmektedir ve neredeyse alternatifsizdir. İçinde bulunduğumuz küresel koşullarda bu haklara kategorik bir karşı çıkışın despotizme entelektüel bir altyapı sağlayacağı açık görünmektedir. Bu çalışmada amacımız böyle kategorik bir karşı duruşun desteklenmesi değildir. Bunun yerine, yalnızca insan haklarının hümanizm ve liberalizmle ideolojik bağlantılarının örneklendirilerek olabildiğince objektif şekilde gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Aslında insan haklarının felsefi açıdan değerlendirilmesine ve bu hakların eleştirisine ilişkin özellikle İngilizce yazılmış çok geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu literatür çalışmanın üçüncü bölümünün hemen başında tekrar gündeme getirilmekte ve kısmen gösterilmektedir. Fakat bu çalışmanın bu literatürün tamamını kuşatmayı değil, hakların hümanizm ve liberalizmle ilişkisini ortaya koymayı hedeflediğini burada vurgulamak gerekmektedir.

Bu noktada çalışma boyunca kullanacağımız kavramlarla ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. İnsan hakları kuramı uzun bir geçmişe dayandığı gibi geniş bir uygulama olanağı da bulmuştur. Modern devletin ve liberalizmin serencamıyla eşgüdüm halinde insan hakları da bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Dolayısıyla, henüz giriş bölümünde bu kavramla kastedilen kapsama ilişkin bir bilgi vermek gerekli görülmektedir. Bu çalışmada insan hakları tabiriyle, Vasak'ın meşhur sınıflandırmasındaki[2] ilk iki kuşak haklara, daha da çok hem akademik yazındaki ağırlığı hem uygulamadaki baskınlığı

[2] Vasak, insan haklarını Fransız İhtilali'nin meşhur üç sloganı özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramlarından yola çıkarak üç kuşağa ayırmıştır. Bkz. **Vasak, Karel** (1977) "Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights", UNESCO Courier, C:30, S:11, s.29.

sebebiyle insan haklarının merkezinde yer alan birinci kuşak haklara odaklanılmaktadır[3].

1960'lardan sonra gelişim gösteren[4] üçüncü kuşak haklar geri kalan insan haklarından önemli bazı açılardan ayrışmaktadır. Bu hakların bireyler tarafından değil insan grupları tarafından kullanılabildiği varsayılmaktadır[5] ve bu hakları temin etmekle temel olarak devletin sorumlu olmadığı[6] öne sürülmektedir. Üstelik bu hakların insan hakları olarak sayılmaları dahi tartışmalıdır[7]. Bu sebeplerden dolayı henüz gelişmekte olan bu kategori yerine ilk iki kuşak insan haklarına ve özellikle ilk kuşak haklara odaklanmak tercih edilmiştir. Bu çalışmanın birinci bölümü, bu hakların nasıl bir çerçeve içinde anlamlandırılarak tartışma konusu yapıldığının netleştirilmesine özgülendiğinden dolayı giriş bölümünde bu kadar açıklamayla yetinmek makul görünmektedir.

Öte yandan hümanizm ve liberalizm insan haklarından daha da yoğun bir yüke sahip kavramlardır. Her iki ideoloji de çok geniş bir zaman aralığında çok büyük bir etkinliğe kavuşmuştur. Dolayısıyla tek bir hümanizm veya tek bir liberalizmden bahsetmek pek kolay görünmemektedir. Bu sebeple çalışmanın

---

[3] Sözgelimi An-Naim Batılı devletlerin ve Batılı kamuoyunun ikinci kuşak haklar arasında kabul edilen ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kelimenin gerçek anlamıyla insan hakları olarak kabul etmekte zorlandığını ifade etmektedir. Dolayısıyla insan hakları düşüncesi ve uygulamasının fiilen medeni ve siyasal haklara daha çok odaklanmış olduğundan bahsetmek mümkün görünmektedir. **An-Na'im, Abdullahi A.** (2003) "The Synergy and Interdependence of Human Rights, Religion, and Secularism": Runzo, Joseph/Martin, Nancy M./Sharma, Arvind (Editörler), Human Rights and Responsibilites in the World Religions, Oxford, Oneworld, s.32.

[4] **Gökpınar, Mahmut** (2015) "Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, C:120, s.64.

[5] **Dinstein, Yoram** (1976) "Collective Human Rights of Peoples and Minorities", The International and Comparative Law Quarterly, C:25, S:1, s.103.

[6] **Domaradzki, Spasimir/Khvostova, Margaryta/Pupovac, David** (2019) "Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse", Human Rights Review, C:20, S:4, s.425.

[7] Donnelly'nin kolektif hakların insan hakları olarak kabul edilmesi fikrini eleştirilerini içeren yedi sorusu için bkz. **Donnelly**, s.48-51.Ayrıca bkz. **Hekimoğlu, Mehmet Merdan** (2003) "İnsan Haklarının Tarihsel Perspektif İçinde Gelişimi", Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C:1, S:1, s.88.

ikinci bölümü de hümanizm ve liberalizm kavramlarını tartışarak bu çalışma bağlamında bu kavramlarla neyin kastedildiğini göstermeye ayrılmıştır.

Son olarak bu aşamada olası bir yanlış anlaşılmayı engellemek için ideoloji kavramıyla kastedilenin ne olduğunu vurgulamak yerinde görünmektedir. Bu çalışma boyunca ideoloji tabiriyle politik ideolojiler değil bilgi sosyolojisi anlamında ideoloji kavramı kastedilmektedir. Bilgi sosyolojisi açısından ideoloji, doğru olup olmadığından bağımsız olarak, toplumsal konularla ilişkili inanç veya fikir sistemlerini kastetmek için kullanılmaktadır[8]. Bu geniş anlamıyla hümanizm de liberalizm de birer ideoloji mahiyetindedir. Nitekim bu çalışmada da ideoloji kavramıyla hayatı kendi içinden okuduğumuz bu tip bilinç durumları kastedilmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bu çalışma kapsamında insan haklarının ne olduğu, ya da daha farklı bir ifadeyle, bu çalışma çerçevesinde insan haklarının ne olarak ele alındığı tartışılmaktadır. İkinci bölüm, insan haklarının içinde doğduğu ideolojik paradigmanın ortaya konulması için hümanizmin ve liberalizmin tasvir edilmesine ve insan haklarıyla bu ideolojiler arasındaki genel ilişkinin gösterilmesine ayrılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümü ise, insan haklarının hümanizm ve liberalizmle ilişkisinin somutlaştığı başlıca dört bağlantı noktasının tartışılması üzerine kuruludur. Bu bağlantı noktaları sırasıyla insan haklarının ontolojik temel(sizliğ)i, insan merkezciliği, bireyciliği ve çağdaş liberal birey-devlet ilişkisini gerektirmesidir.

I. NEDİR BU İNSAN HAKLARI?

Başlıkta yer alan soru, büyük bir sorudur. İnsan hakları, en basit haliyle, insanların yalnızca insan olmalarından dolayı sahip oldukları birtakım haklar olarak tanımlanabilir[9]. İnsan hakları kavramı, insanların sahip olduğu bütün hakları kuşatmaz. Kavram bunun yerine bazı temel nitelikli hakları

[8] **Henning, Christoph** (2009) Ideology, The Blackwell Encyclopedia of Sociology, Malden, Oxford, Victoria, Blackwell Publishing, s.2230.

[9] **Doğan, İlyas** (2015) "İnsan Hakları Hukukunun Temel Kavramları ve Özellikleri": Doğan, İlyas (Editör), İnsan Hakları Hukuku, Ankara, Astana Yayınları, s.59.

kastetmektedir[10]. Klasik teori basit ve etkilidir: Bu haklar yalnızca insan olmakla sahip olunabilen, bir ödeve bağlanamayan, diğer bütün haklardan daha önemli ve temel nitelikli kabul edilen, vazgeçilmez ve devredilmez evrensel haklardır[11]. Klasik kabul, hakların kaynağının her insanın insan olmaktan dolayı sahip olduğu onur, yani içsel değer olduğudur[12]. Haklar bu değerden doğar ve yine klasik kabule göre insanın kendisi dahi kendi haklarını ihlal edemez ya da bu haklardan vazgeçemez.

İnsan hakları, bireylerin haklarıdır. Bu hakların öznesi, tarih boyunca gelişim göstermiş aile, klan, dini cemaat, toplum ya da ulus gibi herhangi bir toplumsal grup değil, teker teker bireylerdir[13]. Kuşkusuz bahsedilen bu toplumsal grupların da bir çeşit hakları olduğundan bahsedilebilir, fakat bunlar insan hakları değildir ve dolayısıyla insan haklarının sahip olduğu güçte bir korumadan yararlanamazlar.

Öte yandan hukuk uygulaması ve bu uygulamayla ilişkili literatürde baskın şekilde insan haklarının temel ihlalcisinin ve bu hakları hayata

---

10 **Aybay, Rona** (2015) İnsan Hakları Hukuku, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.7.

11 Özellikle hukuk dogmatiğiyle ve hukuk uygulamasıyla ilgili Türkçe eserlerde insan haklarının birtakım temel nitelikleri üzerinden tanımlanması yaygınlık kazanmıştır. İnsan haklarının sahip olduğu varsayılan niteliklerin bu hakların nasıl temellendirildiğiyle doğrudan ilişkili olduğunu akıldan çıkarmadan bu nitelikler listesinden faydalanmak makul görünmektedir. Bu tanımda yer verilen nitelikler ve daha fazlası için karşılaştırarak bkz. **Erdoğan, Mustafa** (2016) İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Ankara, Orion Kitabevi, s.105-120; **Çüçen, Abdulkadir** (2013) İnsan Hakları, Ankara, Sentez Yayıncılık, s.48; **Doğan**, s.51-54; **Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı** (2006) İnsan Hakları, Ankara, Başbakanlık, s.19-25. vd.

12 İnsan onuru kavramı 1948 tarihli Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin giriş bölümünde beyannamenin kabul edilme sebepleri sayılırken henüz ilk cümlede kendisine yer bulmuştur. Bu cümlede, beyannamenin *"insanlık ailesinin bütün mensuplarında bulunan doğuştan gelen onurun … tanınması"* için kabul edildiği kayıt altına alınmıştır. **Nations, United**, Universal Declaration of Human Rights, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> s.e.t. 31.08.2021.

13 **Biletzki, Anat** (2020) Philosophy of Human Rights, New York, Routledge, s.4; **Coşkun, Vahap** (2006) İnsan Hakları: Liberal Açıdan Bir Tahlil, Ankara, Liberte Yayınları, s.118. Öte yandan bu çalışmada odaklanılmayan tartışmalı üçüncü kuşak hakların bu konuda bir istisna teşkil ettiği daha önce kaydedilmişti.

geçirmekle görevli temel merciin devlet olduğu kabul edilmektedir[14]. Bu haklar temel olarak devlet tarafından ihlal edilebilen ve yine devlete karşı ileri sürülebilen haklardır. Dolayısıyla insan haklarının kural olarak bireyleri devlete karşı koruyan haklar olduğundan bahsetmek mümkün görünmektedir. Devletin kimi zaman toplumsal çıkarların ve kamu menfaatinin temsilcisi haline geldiği dikkate alındığında, bu hakların kuramsal konumunun birey ve toplum arasındaki gerilimde bireyin safına yerleştiği de ifade edilebilir.

Tüm bu sayılanlar birleştirildiğinde, insan haklarının bireylerin devlet ve devlet üzerinden kendilerini aşan toplumsal gruplara karşı korunmalarını sağlayan güçlendirilmiş, doğuştan kazanılan, şarta bağlanamayan, yalnızca insan olmakla sahip olunan hukuki ve ahlaki itiraz mekanizmaları olduğunu söylemek açıklayıcı olacaktır.

Tam bu noktada bir önceki cümlede kullandığımız "ahlaki" tabirini açmak gerekmektedir. İnsan hakları, hukuki niteliğini aşan bir normatif otoriteye sahiptir. Bu haklar en azından hukuk dogmatiği içerisinde bir kamu hukuku kuramı olarak değerlendirilir. Bundan dolayı ilk elde yalnızca birey-devlet ilişkilerinin düzenlenmesiyle ilişkili görünmektedir. Fakat içinde bulunduğumuz çağda ulaştığı anlam bu niteliğin çok ötesindedir. İnsan hakları pozitif hukukça tanınsın ya da tanınmasın her yerde ve her zaman geçerli ve bağlayıcı olan normatif bir sistem olarak anlaşılmaktadır.

Sözgelimi Ignatieff, "Siyaset ve Putçuluk Olarak İnsan Hakları" isimli önemli makalesinde bu hakların "*başka hiçbir şeye inanmayan seküler bir kültürün en mühim inanç esasları"* haline geldiğini söylemektedir[15]. Donnelly,

---

[14] **Chirwa, Danwood Mzikenge** (2004) "The Doctrine of State Responsibility as a Potential Means of Holding Private Actors Accountable for Human Rights", Melbourne Journal of International Law, C:5, s.3. Aybay, insan haklarının temel olarak devlete karşı ileri sürülebilen haklar olduğunu kabul etmekle birlikte, "*bu türe giren hakların, sadece kişinin uyrukluğunda bulunduğu devlete karşı değil, çağdaş anlamda "devlet" niteliği bulunan her varlığa karşı"* ileri sürülebileceğini ifade etmektedir. **Aybay**, s.5. Gözler ise, devletin negatif statü haklarının birinci yükümlüsü ve pozitif statü haklarının tek yükümlüsü olduğunu söylerken, aktif statü haklarından ise münhasıran yükümlü olduğunu kaydetmektedir. **Gözler, Kemal** (2017) İnsan Hakları Hukuku, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, s.185-186.

[15] **Ignatieff, Michael** (2001) Human Rights as Politics and Idolatry, Princeton, Princeton University Press, s.73-74.

insan haklarının en yüksek seviyedeki ahlaki haklar olduğunun düşünüldüğünü belirtmektedir[16]. Douzinas da insan haklarının "*felsefenin ve hukuk kuramının en soylu yaratımı*" olarak algılandığını ifade etmektedir[17]. Coşkun ise, insan haklarının özelliklerini sayarken "*insan hakları, insanın ahlâkî doğasından kaynaklanan ahlâkî haklardır. Ama niteliği bakımından herhangi bir ahlâkî haktan da farklıdır; çünkü bu haklar, 'en üstün ahlâki haklardır.' Bu özelliğinin bir sonucu olarak, insan hakları pozitif hukuktan bağımsızdır ve hatta ona üstündür.*" ifadelerini kullanmaktadır[18].

Bu sözlerde önemli bir haklılık payı vardır. Bugün insan hakları yalnızca bireylerin devlete karşı haklarının garanti altına alındığı hukuki bir kurum olarak değil bir bütün olarak insan toplumunun temel ve vazgeçilmez kuralları olarak algılanmaktadır. Nitekim, oylamaya katılan 56 ülkenin 48'inin olumlu oyuyla 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin önsözünde bu haklar "*tüm insanlığın en büyük arzusu*" olarak takdim edilmiş ve insan hakları evrensel beyannamesinin "*tüm halklar ve tüm uluslar için başarının ortak bir standardı*" olduğu kayda geçirilmiştir[19]. Dolayısıyla insan hakları fiilen hukuki boyutunu aşarak adeta bir normatif etik kuram mahiyeti kazanmış görünmektedir.

Tam olarak bundan dolayı, bu çalışmada insan hakları yalnızca bir kamu hukuku kuramı olarak değil güçlü bir normatif otoriteye sahip etik bir kuram olarak ele alınmaktadır. Aslında insan haklarını inceleme ve eleştiri konusu yapmaya yönlendiren temel niteliği tam da bu normatif otoritesidir. Sonraki bölümlerde gündeme getirilen çözümlemelerin birçoğu, eğer insan hakları yalnızca bir hukuk kuramı olarak değerlendirilecek olsaydı anlamlı olmazdı. Fakat insan hakları devlet-birey ilişkilerini düzenlemekten ibaret bir hukuk kuramı olarak değil bir bütün olarak insan onuruna yaraşır bir hayat yaşamanın asgari ahlaki temelleri olarak anlaşıldığında bu çözümlemeler anlamlı bir epistemik zemine oturmaktadır.

---

16 **Donnelly**, s.11.

17 **Douzinas, Coustas** (2016) Hukuk, Adalet ve İnsan Hakları, Ankara, NotaBene Yayınları (Çeviren: Sağlam, Rabia/Akbaş, Kasım), s.74.

18 **Coşkun**, s.119.

19 United Nations, dn. 12.

Dolayısıyla, insan haklarının çağımızdaki siyaset, hukuk ve ahlak düşüncesinin temellerine yerleşmiş normatif bir teori olduğunu söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Bu teorinin temel önermesi, uygulamaya geçirilip geçirilmemesinden bağımsız olarak, teker teker her insanın başka hiçbir güç tarafından müdahale edilemeyecek ve temel olarak devlet tarafından korunması gereken birtakım temel nitelikli yetkilere sahip olduğudur. İnsan bireylerini bu şekilde yetkilendirmeye dönük bu güçlü fikir çağımızdaki siyasi, hukuki ve ahlaki retorikte muazzam bir etkiye sahiptir.

Çalışmanın bu bölümünde insan haklarının ne olduğu ya da bu çalışmada haklardan bahsederken neyden bahsettiğimiz hakkında bir tartışma yürüttükten sonra, insan haklarının hümanizm ve liberalizmle ne gibi bir ilişkisi olduğu sorusunu cevaplayabilmek için hümanizm ve liberalizmin konumuz bağlamında ne anlama geldiğinin saptanması gerekmektedir. Bir sonraki bölümde hümanizm ve liberalizmin ne olduğu hakkında, insan haklarının bu ideolojilerle ilişkisini merkeze alan bir tartışma yürütülmektedir.

II. HÜMANİZM VE LİBERALİZM

Hem hümanizm hem de liberalizm çok büyük ve açıklanması zorlu kavramlardır. Neyse ki bu bölümde bu kavramları kapsamlı bir şekilde kuşatarak tartışmak ödeviyle yüklü değiliz. Görevimiz, yalnızca hümanizm ve liberalizmin insan haklarıyla genel ilişkisini ortaya koyacak ve daha sonraki bölümde somut bağlantı noktalarını göstermeye yetecek ölçüde genel geçer bir anlatı kurmaktan ibarettir. Bu bölümün ilk kısmında hümanizm, ikinci kısmında ise liberalizm üzerine bahsi geçen bağlamda bir tartışma yürütülmektedir.

A. ANLAMIN VE DEĞERİN NİHAİ ÖLÇÜTÜ OLARAK İNSAN: HÜMANİZM

İnsan haklarının temellerinde yer alan esas kavramın hümanizm olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hümanizm, Türkçede şaşırtıcı şekilde kazandığı *insan sevgisi*nden başka bir şeyi ifade etmektedir. Kraye'nin ifadesiyle, "*(i)çinde bulunduğumuz çağda hümanizm Tanrı'nın aksine insanı*

evrenin merkezine yerleştiren ideolojik bir doktrini ifade etmektedir[20]". Dolayısıyla bu çalışmada hümanizm kavramıyla ifade ettiğimiz çağdaş hümanizmin geleneksel teistik dönemdeki tanrı-merkezci (teosentrik) evren tasavvuruna karşı, insan-merkezci (antroposentrik) bir tasavvuru ifade ettiği söylenebilir.

Kanaatimizce hümanizmin daha ayrıntılı, basit ve etkili tanımı antik çağda Protagoras'ın veciz "*insan her şeyin ölçüsüdür*" sözünden yararlanılarak yapılabilir. Bu sözden destek alarak, insanın yeryüzünde anlamın, değerin, varlığın, doğruluğun, iyiliğin ve güzelliğin yegane kaynağı ve ölçüsü olduğunu söyleyebiliriz. Bir şey ancak insana nispetle mevcut (ontoloji), doğru (epistemoloji), iyi (etik) ve güzel (estetik) kabul edilebilir. Dolayısıyla hümanist bir tasavvur aynı zamanda insan merkezcidir ve bu yaklaşıma göre yeryüzündeki her şeyin değeri temel olarak insan tarafından dağıtılmaktadır.

Kuşkusuz bu yaklaşımın geniş bir kabul görmesi en fazla beş yüz yıllık bir maziye sahiptir. Konuyu daha büyük bir tarihsel perspektiften okumak için Harari'nin geniş bir literatürün özeti niteliğindeki anlatısı faydalı görünmektedir. Harari popüler kitabı Homo Deus'un bir bölümünde insanlığın gelişimini birbirini takip eden üç büyük paradigmaya odaklanarak tartışır[21]. Bunlar insanlığın avcı-toplayıcılıkla geçimini sağladığı ilk döneme egemen olan animist dinler, tarım devrimiyle birlikte gelişim gösteren teistik dinler ve bilimsel devrimle birlikte hakimiyet kazanan hümanist dinlerdir[22]. Bu üç aşamayı insanlığın animizm, teizm ve hümanizm aşamaları olarak isimlendirmek mümkündür. Bunların sonuna bir de henüz gelişmekte olan ve içinde yaşadığımız postmodern bir çeşit neo-nihilist durumu ilave etmek makul görünmektedir.

Animizm, insanlığın ilk inançlarının toplandığı bir çerçeve kavram olarak düşünülebilir. *Anima*, Latincede ruh veya can demektir. Bu dinsel

---

[20] **Kraye, Jill** (2005) Humanism, Encyclopedia of Philosophy, 2. Baskı, C:4, Detroit, Thomson Gale, s.477.

[21] **Harari, Yuval Noah** (2016) Homo Deus, İstanbul, Kolektif Kitap (Çeviren: Taneli, Poyzan Nur), s.87-110.

[22] Harari, hümanist dönemde ortaya çıkmış ve insanı merkezine alan liberalizm, nazizm veya komünizm gibi ideolojileri hümanist dinlere örnek olarak gösterir. **Harari**, s.108-109.

anlayışta evrendeki her varlığın bir ruhu olduğuna ve kendisine ilişkin özgün kararlar alabildiğine inanılmaktadır[23]. Her varlık özerk bir aktördür. İnsanlar bir bataklıktan düşmanlarını yutmasını ve bir akarsudan taşmamasını *isteyebilir* ve buna karşılık bataklığa ve akarsuya bir şeyler *teklif* edebilir[24]. Evren karmaşık ve çok sesli bir orkestra gibidir. Yaklaşık yetmiş bin yıl önce yaygınlaşmaya başladığına yönelik iddialar bulunan[25] animist dinlerin mevcut verilere göre insanların ilk dinsel inanışları olduğunu söylemek mümkündür.

Öte yandan, Harari'ye göre tarım toplumlarının oluşması ve teistik dinlerin yaygınlaşmasıyla beraber bu sahne dağılır. Tek bir tanrı ve onun kulu olan insanlar dışındaki bütün aktörler sistemden *tasfiye edilir*. Artık evrendeki tüm varlıkların Tanrı tarafından insanlar için yaratıldığına ve Tanrı'nın bu varlıkları insanların hizmetine sunduğuna ilişkin bir inanç yaygınlaşmıştır[26]. İnsan bir bataklığın düşmanlarını yutmasını ve bir akarsuyun taşmamasını artık Tanrı'dan istemekte ve bunun karşılığında Tanrı'ya bir şeyler *teklif etmektedir*. Animist dönemdeki çok sesli ve çok taraflı diyalog ortamı dağılmış, yalnızca insan ve Tanrı arasında bir diyalog kanalı olduğu kabul edilmeye başlanmıştır.

Bu dönemde artık evren tamamen Tanrı'nın etrafında dönmektedir. Varlığın, doğrunun, iyinin ve güzelin dağıtıcısı Tanrı'dır. İnsan ise terfi etmiş ve bütün sistemin başrol oyuncusu konumuna yükselmiştir. Artık geri kalan tüm varlıklar gibi bir varlık değil; Tanrı'yla iletişim halindeki, teklif altındaki, özel bir kapasiteye sahip olan ve tüm dünyanın kendisi için yaratıldığı bir varlıktır. Fakat geri kalan varlıklarla kurduğu ilişkide Tanrı'nın emrettiği bir dikkat ve sorumlulukla hareket etmesi gerekmektedir[27].

---

[23] **Swancutt, Katherine Anne** (2019) Animism, The Cambridge Encyclopedia of Anthropology, <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/animism> s.e.t. 10.08.2021, s.1-2.

[24] **Sponsel, Leslie E.** (2006) Animism, Encyclopedia of Anthropology, C:1, Thousand Oaks, London, New Delhi, Sage Publications, s.126.

[25] **Sponsel**, s.126.

[26] **Lynn White, Jr.** (1967) "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis", Science, C:155, S:3767, s.1205.

[27] Teistik dünya görüşü insanın doğadan istifade etmesini meşrulaştırırken insana pek çok sorumluluk da yükler. Bu sorumlulukların arka planında evrenin ilahi hikmetin bir yansıması

Bir sonraki dönem bilimsel ve endüstriyel devrimle yakın zamanlarda gelişim gösteren hümanizm aşamasıdır. Bu dönemde artık Tanrı da *öl(dürül)müş* ve sistemden tasfiye edilmiştir[28]. Dolayısıyla bilinen evrende her şeyin dağıtımcısı olabilecek tek bir aktör kalmıştır: İnsan. Varlık, doğruluk, iyilik ve güzellik; bütün bunların kaynağı ve dağıtıcısı bizzat insanın kendisidir. Ahlaki değerler başta olmak üzere tüm değerler insan merkezli bir biçimde dağıtılır[29]. İnsan yeryüzünün tartışılmaz ve yegane efendisi, yeryüzündeki bilinçli tek aktördür. Her şey insana göre, insan için, insan tarafından yapılmaktadır[30].

Hümanizmin de kendisini birbirinden farklı formlarla açtığından bahsetmek mümkündür. Yine Harari, hümanist dinler olarak nitelediği liberalizm, sosyalizm ve faşizm gibi modern ideolojileri hümanizmin farklı formları olarak gösterir. Liberalizmin, sosyalizmin ya da faşizmin ortak özelliği tamamının insanın belirleyici konumu üzerine kurulmuş olmasıdır. Her ne kadar birbirleriyle önemli bazı noktalarda ayrışsalar da sayılan tüm bu ideolojilerin ortak noktası kendi iddialarını insan merkezli (antroposentrik) sistemler üzerinden ifade etmeleridir. Her bir ideoloji yeryüzünü insan merkezli bir biçimde anlamlandırmanın farklı formlarıdır.

olarak algılanması, yeryüzünün gerçek sahibinin Tanrı olması, insanın yeryüzünü bir emanet olarak kullanıyor olması, Tanrı'nın bu kullanım için sınırlar tayin etmiş olması gibi hususlar yer almaktadır. Konu hakkında İslam'dan yola çıkarak yürütülen ve bu başlıkları da içeren bir tartışma için bkz. **Ardoğan, Recep** (2012) "İslam'da Çevre Teolojisinin Pratiğe Yansıması: Çevre Ahlakı", Birey ve Toplum, C:2, S:3.

[28] Nietzsche'nin Kaçık Adam'ının Tanrı'nın öldüğünü ilan ettiği meşhur pasajı için bkz. **Nietzsche, Friedrich** (2003) Şen Bilim, Bursa, Asa Kitabevi (Çeviren: Özşar, Levent), s.130.Lamton, hümanizmin temel kabullerini on başlık altında özetlerken en başta hümanizmin tüm doğa üstülüğün reddi olduğunu ifade etmektedir. **Lamont, Corliss** (1997) The Philosophy of Humanism, New York, Humanist Press, s.14-15.

[29] **Law, Stephen** (2011) Humanism: A Very Short Introduction, Oxford, Oxford University Press, s.1-2 vd.

[30] Burada şu notu düşmek zaruri görünmektedir. Bu tarihsel anlatı kuşkusuz tüm benzerleri gibi hakikati tamamen kuşatma becerisinden yoksundur. Sözgelimi teizm ile hümanizm arasında kesin sınırlar yoktur. Avrupa'da modern dönemde ortaya çıkan ilk hümanistler dindar Hristiyanlar ya da dinsiz teistlerdir. Bu anlatının amacı insanlık tarihini olabildiğince yukarıdan kavrayarak akışa ilişkin bir fikir vermekten ibarettir.

Hümanizmin ardından iletişim devrimiyle eş zamanlı olarak postmodern dönem gelişim göstermiştir. Postmodern aşamada artık özerk bir özne olarak insan da sistemden tasfiye edilmiştir[31]. Dolayısıyla evrende her şeyi bir yerlere konumlandıracak, anlamı ve değeri dağıtacak hiçbir özne kalmamıştır. Artık evren bir nesne yığınıdır. Bu durum varlığı, doğruyu, iyiliği ve güzelliği tamamen görecelileştirerek yok etmiştir[32]. Artık her şey doğrudur, her şey iyidir. Herhangi bir kabulü yargılayabilecek, reddedebilecek ve tartışabilecek bir zemin söz konusu değildir. Şu anda dünyanın kısmen böyle bir aşamanın içinde yer aldığından bahsedilebilir.

İnsan hakları bütün bu hikayedeki hümanist aşamanın güçlü bir temsilcisidir. Hümanizmin egemen olduğu dönemde ortaya çıkmıştır, kodlarında insanın evrendeki merkezi pozisyonunu taşımaktadır ve temel olarak bu hümanist ideolojiyle alışveriş halindedir. Yalnızca insanların, tam da insan olmalarının getirdiği saygınlığın bir gereği olarak çeşitli yetkilere sahip olması ve bu yetkilerin Tanrı gibi aşkın bir varlığa referans verilmesine gerek kalmadan ortaya koyulabilmesi fikirleri hümanizmle tam bir eşgüdüm içerisindedir. İnsan hakları, Tanrı'nın insanlara yüklediği ödevler ya da Tanrı'nın insanlar üzerindeki hakları yerine normatif çerçeveyi insana odaklamaktadır. Normatif dünyanın merkezine insanı yerleştirmektedir. Bu açıdan hümanist bir devrim niteliği taşımaktadır.

Öte yandan bu haklar yalnızca genel olarak hümanizmin değil aynı zamanda hümanizmin içinde gelişim göstermiş bir ideoloji olan liberalizmin de

---

[31] Foucault şöyle yazar: "*Öznenin tarihsel bir çerçeve içinde kuruluşunu açıklayabilecek bir analize ulaşmak için kurucu özneden vazgeçmek ve öznenin kendisinden kurtulmak gereklidir*" **Foucault, Michel** (1980) Power/Knowledge, New York, Pantheon Books (Çeviren: Gordon, Colin/Marshall, Leo/Mepham, John/Soper, Kate), s.117.Fitzpatrick, dış dünyada özgün etkiler yaratan yaratıcı bir özne olarak insanın modernitenin en büyük efsanelerinden olduğunu ifade eder. **Fitzpatrick, Peter** (2002) The Mythology of Modern Law Sociology of Law and Crime, London, Routledge, s.34.

[32] Best ve Kellner'a göre postmodernist düşünürler herhangi bir teorinin gerçekliği yansıtma kapasitesi bulunabileceği fikrini eleştiriye tabi tutarlar. Buna göre herhangi bir büyük anlatının gerçekliği ifade etmesi olanaksızdır. Bu radikal şüphecilik postmodernist düşünürleri rölativist bir pozisyona yerleştirir. **Best, Steven/Kellner, Douglas** (2011) Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları (Çeviren: Küçük, Mehmet), s.18.

etkisi altındadır. Bu çalışma kapsamında, hümanizmin takip ettiği alternatif güzergahlardan biri olarak tasvir ettiğimiz liberalizm de özel olarak insan hakları düşüncesinin merkezinde yer almaktadır. Bir sonraki başlık altında, insan haklarının ideolojik içeriğine ilişkin değerlendirmeye devam edebilmek için liberalizm hakkında bir tartışma yürütülmektedir.

B. BİREYCİ BİR HÜMANİZM OLARAK LİBERALİZM

Her ne kadar geri kalan hümanist öğretiler tarafından belirli ölçüde kapsanmaya çalışılsa da emsalleri arasında insan haklarını ortaya çıkaran ve besleyen esas ideoloji kuşkusuz bir çeşit bireyci hümanizm olarak niteleyebileceğimiz liberalizmdir. Elbette liberalizm de birkaç paragrafta özetlenemeyecek kadar büyük bir kuramdır. Her büyük kuram gibi içinde pek çok alternatif yolu ve çatışmalı fikri barındırmaktadır. Üstelik liberalizm de aynen hümanizm gibi, günümüze egemen olan küresel kültüre derinlemesine nüfuz etmiştir. Bu durum liberalizmi tanımlamayı daha da zorlaştırmaktadır. Fakat yine de birçok ayrıntıyı görmezden gelme riskini göze alarak liberalizme hakim olan temel temalar üzerinden bir tartışma yürütmek bu kuramı bu çalışmada gerektiği ölçüde açıklamak için iyi bir yöntem olacaktır.

Kanaatimizce liberalizmi tarif ederken tarihsel bir izlek takip etmek yerine, bu ideolojinin merkezinde yer alan temel fikirler üzerinden ilerlemek daha iyi bir sonuç verecektir. Bu temel fikirlere ilişkin güzel listelerden biri Heywood'unkidir. Heywood, liberalizmin ana temalarını birey, özgürlük, akıl, adalet, hoşgörü ve farklılık olarak sıralamaktadır[33]. Bireycilik, liberalizmin alamet-i farikalarından en önemlisidir. Liberal toplum anlayışı açıkça bireyciliğe dayanmaktadır. Sözgelimi Alexander, insanları farklı varlıklara borçlu varsaymasıyla ideolojileri birbirinden ayırmayı denediği makalesinde liberalizm açısından insanın temel borcunun birey olarak kendisine karşı olduğunu ifade etmektedir[34]. Liberalizmi geri kalan ideolojilerden ayıran en önemli faktör bireyci karakteridir.

---

[33] **Heywood, Andrew** (2013) Siyasi İdeolojiler, Ankara, Adres Yayınları (Çeviren: Bayram, Ahmet Kemal/Tüfekçi, Özgür/İnaç, Hüsamettin/Akın, Şeyma/Kalkan, Buğra), s.43.

[34] **Alexander, James** (2015) "The Major Ideologies of Liberalism, Socialism and Conservatism", Political Studies, C:63, s.984. Alexander liberalizmle birlikte ana ideolojiler olarak saydığı

Aslında, modern bireycilik geleneksel düşünüşten keskin bir kopuşa işaret etmektedir. Modern öncesi dönemde toplumun bireylerden oluştuğu fikri çok alışıldık dışıdır. Heywood'un ifadeleriyle, "*Feodal dönemde kendine ait çıkarları olan ya da kişisel ve özgün kimliklere sahip bireyler anlayışı neredeyse yoktu(r)*[35]." Modern öncesi dönemde bunun yerine aileler, kabileler ya da cemaatler gibi toplumsal gruplar ön plandadır. Toplum, bu tip küçük toplumsal grupların bir bileşimi olarak tasavvur edilmektedir.

Fakat moderniteyle birlikte Avrupa'da bireycilik fikri yayılım göstermeye başlamıştır. Thomas Hobbes'un ham ve radikal bireyciliği bu sürecin ilk ve dikkat çekici örneklerinden biridir. Hobbes, toplumsal grupların değil maddi olarak var olan ve hareket eden bireylerin "gerçek" olduğunu öne sürmüştür[36]. Hobbes'a göre doğa durumunda, bu bireyler arasında fiili bir eşitlik, eşitlikten doğan bir güvensizlik ve güvensizlikten doğan bir savaş mevcuttur[37].

Hobbes için bireyler arasında (sözgelimi Aristoteles'te ve diğer birçok antik filozofta ve sonrasında Orta Çağ düşünürlerinde olduğu gibi) doğal bir hiyerarşi yoktur ve tüm bireyler doğuştan benzeri bir kudret ve değere sahiptir. Hobbes'un bu yaklaşımı geleneksel dönemden devrimci bir kopuşa tekabül etmektedir. Toplumu ahenkle işleyen ve içine doğal bir hiyerarşinin gömülü olduğu toplumsal grupların toplamı olarak düşünmek yerine, çatışmalarla dolu ve hiyerarşi yerine fiili bir eşitliğin egemen olduğu bireylerin toplamı olarak düşünmek modern dönemin en kurucu hamlelerinden birine tekabül etmektedir.

Modern Avrupa düşüncesine damgasını vuran isimlerden Immanuel Kant'ın geliştirdiği rasyonel hümanizmi de bireycilik üzerine konuşurken dikkate alınmalıdır. Kant, insanın özgür olmasını sağlayan ahlaki eylemin

---

sosyalizm ve muhafazakarlıkta bunun farklı olduğunu ifade eder. Sosyalizmde insanın borcu toplumu da işin içine katacak şekilde genişlerken, muhafazakarlıkta toplumu geçmiş ve gelecek nesilleri de dahil ederek dikkate almakla farklılaşır. **Alexander**, s.986, 988.

35 **Heywood**, s.44.

36 **Machan, Tibor R.** (1998) Classical Individualism: The Supreme Importance of Each Human Being, London, Routledge, s.3.

37 **Hobbes, Thomas** (2007) Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti, Yapı Kredi Yayınları (Çeviren: Lim, Semih), s.93.

temeline yerleştirdiği koşulsuz buyrukları içeriklendirirken insanı "*kendi varoluşu içinde mutlak bir değere sahip olan*" bir varlık olarak varsaymak gerektiğini söylemekte ve şöyle devam etmektedir:

> *Şimdi diyorum ki: İnsan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu isteme için rastgele kullanılacak sırf bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır ve gerek kendine gerekse de başka akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görülmelidir*[38].

Dolayısıyla Kant'ın etkileyici tasarımına göre de insan bireyleri kendi başına değerlidir. İnsanlar, özgürce eylemde bulunarak ahlaki eylemi inşa edebilecekleri gibi, aynı ahlaki kurallar gereği insanlara asla yalnızca araçlarmış gibi davranılamaz. Bireyler, her koşul ve şart altında asla tamamen araçlara indirgenmemesi gereken değer kaynaklarıdır.

Sonradan gelişim göstermiş bireyciliğin toplumsal ve entelektüel hayatımızdaki etkisi çok büyüktür. Sözgelimi Macpherson, önemli eserinde 17. Yüzyıl'daki politik düşünüşün temel temasını mülkiyetçi bireycilik kavramıyla ifade etmektedir. Machperson'a göre bu düşüncenin temelinde, insanın kendi kapasite ve becerilerinin mülkiyetine sahip olduğu, özgürlüğün diğer insanların iradelerinden bağımsızlık anlamına geldiği, diğer insanların iradelerinden bağımsız olmanın ise kişinin çıkarları için gönüllü olarak girdikleri dışında diğer insanlarla ilişkilerden azade olması olduğu fikri yatmaktadır[39].

Nitekim yine Macpherson'a göre, "*(s)iyasal toplum bireylerin kendi kişilikleri ve malları üzerindeki haklarını korunması ve (dolayısıyla) kendilerinin sahibi olarak görülen bireyler arasındaki düzenli mübadele ilişkilerinin sürdürülmesi için geliştirilmiş bir insan icadıdır*[40]." Nitekim insan hakları da tam olarak bu bireyci tahayyülün üzerine yerleşmekte ve bu "insan icadı" toplumun temel normatif yapıtaşını teşkil etmektedir.

---

[38] **Kant, Immanuel** (2002) Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu (Çeviren: Kuçuradi, Ionna), s.45.

[39] **Macpherson, C. B.** (1962) The Political Theory of Possessive Individualism, Oxford, Oxford University Press, s.263.

[40] **Macpherson**, s.264.

Tüm bu anlatılanlar ışığında politik bir doktrin olarak bireycilik, bireylerin özerkliğinin, öneminin ve özgürlüğünün devlet ve toplum karşısında vurgulanması olarak ifade edilebilir[41]. Bireycilik, genel olarak, toplumun temel yapıtaşının bireyler olduğu fikrine dayanır ve tüm toplumsal örgütlenmenin bireylerin özgürlük ve özerkliklerini tesis ve temin edecek şekilde oluşturulmasını gerektirir.

Öte yandan bu noktada bu çalışmanın amacına ulaşmayı kolaylaştırması için klasik liberalizmin bireycilik anlayışını tamamlayan rekabet unsurundan da bahsetmek gerekmektedir. Klasik liberalizmin bireyciliğine, bireyler arasındaki rekabetin toplumsal açıdan olumlu sonuçlar vereceğine ilişkin bir fikir de gömülü görünmektedir. Buna göre, toplumu oluşturan bireyler arasındaki temel ilişki biçimi kıt kaynaklar için rekabet edilmesidir. Üstelik, bireylerin kendi çıkarlarını temin etmek için rekabet etmeleri toplumsal gelişimin de temel dinamosudur.

Önde gelen klasik liberallerden Mandeville, bunu arılar üzerinden kurduğu bir masalla ifade eder. Mandeville, içindeki bütün arıların bencilce kendi çıkarlarının peşinden koştuğu bir arı kovanından bahseder. Bir gün arıların duası sonucunda tüm arıların kalbindeki bencillik kaybolur ve arılar mütevazı ve diğerkâm yaşamlar sürmeye başlarlar. Fakat bu aynı zamanda kovanın felaketi olur. Üretkenlik düşer, pek çok meslek yok olur. Netice itibariyle kovan saldırılara dayanamaz ve işgal edilir. Bütün arılar kaçarak başka kovanlara sığınır[42]. Bu mesajdan çıkan sonuç basit ve ilginçtir: Bireysel kötülükler, toplumsal iyiliklerdir. Bireylerin çıkarlarının peşinde koşması toplumsal açıdan iyi sonuçlar üretmektedir.

Öte yandan liberalizmin geri kalan temaları da bireycilikle yakından ilişkilidir. Bir defa liberal tahayyüle göre toplum bireylerin toplamından oluşmaktadır. Bu bireyler *akıl* sahibidirler ve dolayısıyla kendi kararlarını verebilirler. Bunun bir sonucu olarak, bu kararları verebilmelerini sağlayan bir zemin açılmasını talep etmek hakkına da sahiptirler. Bu zeminse kuşkusuz

---

41 **Turner, Bryan S.** (2005) Individualism, Encyclopedia of Social Theory, C:1, Thousand Oaks, London, New Delhi, Sage Publications, s.399.

42 **Mandeville, Bernard** (1988) The Fable of the Bees or Private Vices, Public Benefits, vol 1-2, Indianapolis, Liberty Fund.

özgürlüğe tekabül etmektedir. Dolayısıyla bireycilik, akıl ve özgürlük temalarıyla çok yakın bir ilişki içindedir.

Adalet, bu özgür ve akıllı bireyler arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Liberalizm içerisinde adalete ilişkin çok geniş bir literatür gelişim göstermiştir. Fakat temel olarak klasik liberal adalet anlayışının, bir "iyi yaşam" anlayışını dayatmamaya dayandığından bahsedilebilir. Liberal adalet açısından temel amaç insanların kendi iyi yaşam anlayışını takip etmesi için yeterli olanağı sağlamaktır. Adalet sonuçlarla değil, bireylerin kendi kişisel çıkarları veya maddi refahları peşinde koşmak için maksimum özgürlük ve özerkliğe sahip olmalarını sağlamakla ilgilidir. Liberal adalet "*bu nedenle, bireysel özgürlüğün koşullarını sağlamak için prosedürel kuralların sürdürülmesiyle ilgilenir. Adil sonuçlarla ilgilenmez*[43]."

Liberal adalet anlayışında bireyler ve tercihleri ahlaki açıdan öyle bir ağırlığa sahiptir ki prosedürel adalet düşüncesi tüm bireyleri (ve tercihlerinin değerini) soyut olarak eşit kabul etmeye ve bu bireylerin özgür tercihlerinin sonuçlarını tecrübe etmeleri için elverişli bir çerçeve kurmaya özgülenmiştir. Dolayısıyla liberalizm için adalet soyut bir eşitliğe ve haklara dayanmaktadır. Görüldüğü gibi, liberal adaletin temel gereği akıl sahibi bireylere özgür tercihlerde bulunabilecekleri bir zeminin açılmasından ibarettir. İnsan hakları da tam olarak böyle bir işleve sahiptir.

Adaletin gereği olarak, akıl sahibi bireylerin özgür tercihleri için geniş bir alan açıldığında karşımıza yer yer geniş kesimler için rahatsız edici olabilecek farklı tercihler de çıkacaktır. Bundan dolayı *hoşgörü ve farklılıkları kabul* de önemli bir ahlaki değer haline gelmektedir. Nitekim Heywood'un listesine göre liberalizmin son teması hoşgörü ve farklılıktır. Heywood'un ifadeleriyle, "*Liberal sosyal etiğin ayırt edici özelliği, ahlâkî, kültürel ve siyasî farklılığı kabul etme, bazı durumlarda da göklere çıkarma arzusudur*[44]." Bireylerin tercihlerinin büyük bir ahlaki otoriteye sahip olmasının doğal sonucu diğer bireylerin radikal farklılıklara dahi hoşgörü ile yaklaşması gereğidir.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkün görünmektedir: Soyut bir değerlendirme yapıldığında, liberalizmin bu temel temalarının tamamının

[43] **Vincent, Andrew** (2010) Modern Political Ideologies, Oxford, Blackwell, s.41.

[44] **Heywood**, s.50.

insan haklarıyla karşılıklı bir ilişki içinde olduğu açık görünmektedir. Bireye, onun özgürlüğüne ve akli kapasitesine verilen önem, prosedürel bir adalete inanç ve farklılıklara hoşgörü temaları insan haklarının hem sebebi hem de sonucu mahiyetindedir. Hatta insan hakları adeta liberalizme gömülü bu değerlerin özlü bir şekilde bedenlendirilmiş hali gibidir.

Peki, insan hakları ile hümanizm ve liberalizmin bu genel ve soyut mutabakatı, insan haklarının yapı ve içeriğinde ne gibi etkilere sahip olmuştur? Bu haklarla bahsi geçen bu ideolojiler arasında ne gibi somut bağlantı noktaları gösterilebilir? Çalışmanın bir sonraki bölümü bu soruların cevaplarını tartışmaya ayrılmıştır.

III. İNSAN HAKLARININ HÜMANİZM VE LİBERALİZMLE BAĞLANTI NOKTALARI

Çalışmanın birinci bölümünde insan hakları, ikinci bölümünde ise insan haklarıyla ilişkisi bağlamında hümanizm ve liberalizm üzerine yürütülen tartışma, insan haklarının hümanizm ve liberalizmle derinden ve güçlü bir ilişki içinde olduğunu gösterir mahiyettedir. Bu bölümde ise bu ilişki dört farklı pratik bağlantı noktası üzerinden biraz daha somutlaştırılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla bu bölümün sorusu, insan hakları ile hümanizm ve liberalizmin ne gibi görece daha somut bağlantı noktaları bulunduğudur.

Kuşkusuz bu sorunun uzun ve zorlu bir cevabı mevcuttur. Bu bölümde ne insan haklarıyla ilgili bu yöndeki eleştirel değerlendirmelerin tamamını kuşatmak amaçlanmakta, ne de insan haklarının barındırdığı tüm hümanist ve liberal ideolojik ögeler deşifre edilmeye çalışılmaktadır. Fakat bunun yerine bu ilişkinin seyrettiği örnek güzergahları gösteren dört somut bağlantı noktasının tartışılarak gösterilmesi hedeflenmektedir. Sırasıyla; insan haklarının ontolojik temel(sizliğ)i, insan merkezciliği, bireyciliği ve çağdaş liberal birey-devlet ilişkisini gerektirmesi olan bu bağlantı noktaları kanaatimizce bu ilişkinin en temel görünümlerini temsil ettiği için seçilmiştir.

Kapsamın bu şekilde yalnızca başlıca örnekleri gösterecek şekilde sınırlandırılmasının gerekçesi bu çalışmadaki temel amacımızın insan haklarıyla bahsi geçen ideolojiler arasındaki ilişkinin varlığını göstermekten

ibaret olmasıdır. Bu mütevazı amaçtan dolayı bağlantı noktalarının tamamını tüketmeyi denemek yoluna gidilmemiş ve bu bağlantılar yalnızca bu ilişkiyi somutlaştırarak örneklendirecek derinlikte tartışılmıştır.

Bu bölüm üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki olan "İnsan Haklarına Yönelik Eleştiriler" kısmında literatürde yer alan insan hakları eleştirileri dört büyük kategoriye ayrılarak ve kısaca ele alınmaktadır. İkinci kısımda insan hakları tamlamasında yer alan insan kavramından hareketle bu hakların hümanizmle, üçüncü kısımda ise aynı tamlamadaki hak kavramından hareketle liberalizmle kurduğu görece somut ikişer bağlantı tartışılmaktadır.

A. İNSAN HAKLARINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Giriş bölümünde de ifade edildiği gibi, özellikle İngilizce literatürde insan haklarının eleştirisine ilişkin çok fazla yayın mevcuttur. Kanaatimizce insan haklarına yönelik geliştirilen ve bu hakların temellerine temas eden daha paradigmatik nitelikli eleştiriler dört başlık altında toplanabilir. Bu kısımda, bu eleştiriler dört farklı kategoriye ayrılarak çok kısa bir şekilde nakledilmektedir.

İnsan haklarına yönelik eleştiri kategorilerinden ilki Marksist eleştirilerdir. Bizzat Marx, kendi materyalist metodolojisinden hareketle insan haklarının insanlardan ve tarihten bağımsız bir hakikat olarak var olmadığını, aksine bu hakların kültürel bir üretim olduğunu ifade etmiş[45] ve insan haklarının bireyci niteliğini eleştiri konusu yapmıştır[46].

Bir ikinci eleştiri kategorisi olarak post-modern eleştiriler gösterilebilir. Klasik insan hakları anlatısı post-modern düşünürlerin iki büyük temasıyla çatışma halindedir: Özerk öznenin ve büyük anlatıların reddi[47]. İnsan hakları hümanist bir bireyciliğin ürünü olarak tam da insanın dış dünyada özgün etkiler uyandırabilen özerk bir özne olduğu iddiasına dayanır. Öte yandan tüm

---

45 **Marks, Karl** (1997) Yahudi Sorunu, Ankara, Sol Yayınları (Çeviren: Erdost, Muzaffer İlhan), s.29.

46 **Marks**, s.32-35.

47 Postmodernizmin bu iki temasına ilişkin bkz. **Arslan, Zühtü** (2001) "Postmodern Söylem ve İnsan Hakları", Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C:56, S:1. Ayrıca bu iki tema Foucault'nun da tartışmalarında merkezi bir yere sahiptir. **Best/Kellner**, s.58.

insanlığı bir araya getiren soyut ve büyük bir anlatıdır. Post-modernist düşünürler her iki açıdan insan haklarını eleştirmektedir.

İnsan haklarına yönelmiş bir üçüncü eleştiri kategorisi kültürel eleştiriler olarak isimlendirilebilir. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra Afrika, Asya ve İslam kültürlerinin içinden yazan çeşitli yazarlar insan haklarının Batılı bir yaşam biçimi ve toplumsal düzeni taşıdığını ve bundan dolayı tüm toplumlara uygulanamayacağını söylemektedir. Bu eleştiriler genellikle insan haklarının bireyci alt metnine karşın başka kültürlerin kolektivist ve dayanışmacı bir nitelik taşıdığının vurgulanması[48], bununla ilişkili bir biçimde insan haklarının kişilerin ödevlerinden çok haklarına odaklanması[49] ve bu hakların insan-merkezci bir metafizik anlatıya dayanmasıdır[50].

---

[48] **Cobbah, Josiah A. M.** (1987) "African Values and the Human Rights Debate: An African Perspective", Human Rights Quarterly, C:9, S:3, s.320; **Okere, B. Obinna** (1984) "The Protection of Human Rights in Africa and the African Charter on Human and Peoples' Rights: A Comparative Analysis with the European and American Systems", Human Rights Quarterly, C:6, S:2, s.148. Konfüçyüsçü felsefe içinde soyut bir insan kavramının bulunmadığına ve insanın her zaman sosyal ilişkileri dolayımında kavrandığına ilişkin bkz. **Senger, Harro von** (1993) "Chinese Culture and Human Rights": Schmale, Wolfgang (Editör), Human Rights and Cultural Diversity: Europe, Arabic-Islamic World, Africa, China, Bochum, Keip Publications.

[49] **Omar, Mahomed Shoaib** (1993) Selected Essays in Islamic Law, Durban, M. S. Omar, s.44; **Çalış, Halit** (2010) "İslam ve İnsan Hakları: Ödev Öncelikli Toplum Modeli", Ayengin, Tevhit (Editör) İnsan Hakları ve Din Sempozyumu, 15-17 Mayıs 2009, Çanakkale; **Umâra, Muhammed** (1992) İslâm ve İnsan Hakları: Haklar Değil Gereklilikler, İstanbul, Denge Yayınları (Çeviren: Kanar, Asım), s.7-8.

[50] Örnek olarak bkz. **Bell, Daniel A.** (1996) "The East Asian Challenge to Human Rights: Reflections on an East West Dialogue", Human Rights Quarterly, C:18, S:3, s.652; **Yayla, Mustafa** (2011) İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik, Konya, Çizgi Kitabevi, s.116-117. Yıldız, İslam kültürüyle insan hakları arasındaki çelişkilerin bireycilik/toplumculuk, haklara/ödevlere odaklanmak ve antroposentrik/teosentrik bir dünya görüşüne dayanmak açısından gerilimlere sahip olduğunu iddia etmektedir. Bkz. **Yıldız, Mustafa** (2010) Alternatif İnsan Hakları Kuramı, İstanbul, Çıra Yayınları, s.24.Weeremantly, İslam kültüründe ödevlerin Allah'ın iradesi üzerinden dolayımlanmasından dolayı bu kültürdeki normların meta etik açıdan insan-merkezci olduğunu öne sürdüğü modern insan hakları düşüncesiyle ayrıştığını ifade etmektedir. **Weeramantry, C. G.** (1988) Islamic Jurisprudence: An International Perspective, London, The Macmillian Press, s.116-117.

İnsan hakları bunun haricinde de güçlü eleştiriler almıştır. Marksistlere benzer şekilde, Jeremy Bentham ya da John Austin gibi faydacı liberaller ve Edmund Burke gibi muhafazakarlar tüm insanları kuşatan birtakım hakların varlığının pratik gerçekliğe sahip olmadığını vurgulamıştır[51]. Hannah Arendt ve Giorgio Agamben ise özellikle mültecilik olgusu üzerinden yürüttükleri ayrıntılı politik çözümlemelerle insan haklarının fiilen vatandaşlık haklarından ibaret olduğunu, gerçek dünyada evrensel ve tüm insanlar için geçerli bu tip hakların olmadığını iddia etmiştir[52].

Literatürde insan hakları çok çeşitli açılardan kapsamlı tartışmaların konusu yapılmıştır. Bu eleştiriler farklı noktalara dikkat çektiği gibi pek çok kesişim kümesini de içinde barındırmaktadır. İnsan haklarına yönelik eleştirilerin birikim gösterdiği alanların bir sonraki bölümde tarafımızca tartışma konusu yapılacak olan bağlantı noktalarıyla yakından ilişkili olduğuna dikkat edilmelidir. Nitekim, bu çalışmanın araştırma sorusunu cevaplandırabilmek için bir sonraki kısımda insan haklarının hümanizmle iki bağlantı noktası üzerine odaklanılmaktadır.

B. HAKLARIN SAHİBİ OLARAK İNSANLAR: HÜMANİZM VE İNSAN HAKLARI

Bu kısımda insan haklarının merkezinde bulunan "insan" vurgusunun irdelenmesi yoluyla insan haklarının bir ideoloji olarak hümanizmle kurduğu somut iki bağlantı hakkında bir tartışma yürütülmektedir. Bu tartışma kapsamında ilk olarak insan haklarının ontolojik temelleri ele alınmakta, ardından insan haklarının insan-merkezci karakteri irdelenmektedir.

---

51 **Bentham, Jeremy** (1864) Theory of Legislation, London, William Stevens (Çeviren: Hildreth, R.), s.82-83; **Austin, John** (2015) Hukukun Belirlenmiş Alanı, İstanbul, Tekin Yayınevi (Çeviren: Yükselbaba, Ülker/Üye, Saim/Koloş, Umut), s.64-65; **Burke, Edmund** (2016) Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler, Ankara, Kadim Yayınları (Çeviren: Arslan, Okan), s.29.

52 **Arendt, Hannah** (2016) Emperyalizm, vol 2, İstanbul, İletişim Yayınları (Çeviren: Şener, Bahadır Sina), s.258-259 vd.;**Agamben, Giorgio** (2013) Kutsal İnsan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları (Çeviren: Türkmen, İsmail), s.153 vd.

1. İnsan Haklarının Ontolojik Temel(sizliğ)i

İnsan haklarıyla ilgili tartışma konusu yapacağımız ilk görece somut husus bu hakların temellendirilmesine ilişkindir. Daha önce de ifade edildiği gibi, modern hümanizm teistik dünya görüşünün terkine dayanmaktadır. Teistik dünya görüşünün terki ise başta hukuki ve ahlaki olanlar olmak üzere birçok fikrin ve sosyal kurumun Tanrı ve iradesi üzerinden temellendirilme imkanının terk edilmesi anlamına gelmektedir. Bu başlıkta, bu durumun insan hakları özelinde nasıl bir sonucun ortaya çıkmasına sebep olduğu sorusuna cevap aranmaktadır.

Modern çağa kadar tarih boyunca çeşitli toplum ve kültürlerde gelişim gösteren büyük etik yaklaşımların neredeyse hepsi kaynak olarak insanı aşan bir metafizik kabulü merkez almaktadır. Oysa insan haklarının güncel takdiminde böyle bir aşkın gücün varlığı pek söz konusu edilmez. Pek çok kişi için insan haklarının kaynağı insanın sahip olduğu içsel değerdir. Peki bu içsel değerin kaynağı nedir ve bu içsel değer nasıl olur da birtakım haklara vücut verir? Bu önemli bir sorudur.

Aslında, insan haklarının pek çok alternatif yolla temellendirilmesi mümkündür. Hatta sözgelimi bu hakları modern dönemde en güçlü şekilde dile getiren John Locke, insan haklarını Tanrı'ya dayalı bir çeşit doğal hukuk düşüncesi üzerinden temellendirir[53]. Ona göre doğal haklar Tanrı tarafından insana verilmiş olan haklardır. Buna benzer şekilde insan hakları Kant'ın deontolojisindeki insanın saygınlığı teziyle, faydacılıkla, liberteryen insanın kendinin sahibi olması teziyle ve başka pek çok felsefi yaklaşımla temellendirilebilir[54].

---

[53] Locke, insanın doğa durumundaki özgürlüğünü insanların tümünün "her şeye kadir tek kudret sahibinin zanaatkarlığının ürünü" olmalarına bağlamaktadır. **Locke, John** (2012) Yönetim Üzerine İkinci İnceleme, İstanbul, Ebabil Yayınları (Çeviren: Bakırcı, Fahri), s.11.

[54] İnsan haklarının normatif açıdan gerekçelendirilmesi için alternatif yolların olduğunu söyleyen Nickel bu alternatif yollar arasında şunları sayar: Ahlaki haklar, insan refahı, temel çıkarlar, insan ihtiyaçları, faillik ve özerklik, onur, hakkaniyet, eşitlik ve pozitif özgürlük. Her temellendirme yolu için o yolu tercih eden yazara da referans veren Nickel, farklı temellendirmelerin bu kavramlardan birini ya da aynı anda birden çoğunu kullanarak geliştirilebileceğini ifade eder. **Nickel, James** (Sonbahar 2021 Versiyonu) Human Rights, The

Kuşkusuz, insan haklarının nasıl temellendirildiği, bu hakların içeriği, kapsamı ve sınırları konusunda da etki sahibi olacağı için önem arz etmektedir. Nitekim insan haklarının nasıl temellendirileceği sorunu henüz 1948'de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi hazırlanırken gündeme gelmiştir. Beyanname hazırlanırken, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) ilan edilecek evrensel sözleşme kapsamında insan haklarının temellendirilmesi sırasında ortaya çıkacak kuramsal sorunların nasıl giderilebileceği konusunda bir araştırmaya girişmiştir. Araştırma sonucunda yayınlanan raporun giriş bölümünde yazar Jacques Maritain insan haklarına ilişkin rasyonel temellendirmeler hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

> *Paradoks şu ki, bu tip rasyonel temellendirmeler aynı anda hem kaçınılmazdır hem de farklı zihinler arasında mutabakat sağlanmasına muktedir değildir. Bu rasyonel temellendirmelerin varlığı kaçınılmazdır çünkü her birimiz içgüdüsel olarak bir hakikate inanırız ve yalnızca kendimizin doğru ve bir gerekçeye dayalı olduğunu kabul ettiğimiz şeyleri onaylarız. Bu rasyonel temellendirmeler zihinleri bir ahenk içinde birleştirmeye muktedir değildir çünkü bunlar köklü şekilde birbirlerinden farklıdır ve hatta birbirleriyle çatışma halindedir...*[55]"

Maritain daha sonra bu hakların uygulanması için insan haklarını temellendirmeye ilişkin aynı *spekülatif anlayışın* değil, haklara ilişkin aynı *pratik anlayışın* benimsenmesinin gerekli ve yeterli olduğunu ifade etmektedir[56]. Nitekim Maritain'in bahsettiği paradoksa bulabildiği çözüm tam olarak budur: Hakların nasıl temellendirileceğine ilişkin *spekülatif* felsefi tartışmayı bir mutabakatla çözmek mümkün değildir, bundan dolayı bu tartışmayı bir kenara koyalım ve ortak bir *pratik* anlayışı şekillendirmeye odaklanalım.

Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/rights-human> s.e.t. 23.08.2021.

55 **Maritain, Jacques** (1948) "Introduction": UNESCO (Editör), Human Rights: Comments and Interpretations, Paris, UNESCO, s.1.

56 **Maritain**, s.9.

Bu mecburiyetten kaynaklanan pragmatist tutum insan hakları doktrininde ve uygulamasında bir çeşit ontolojik yoksunluğa sebep olmuş görünmektedir. Bu haklar herkes tarafından farklı gerekçelerle benimsenerek savunulabilmektedir. Fakat fiilen elde olan genellikle temellendirilmemiş ve ontolojik altyapısı inşa edilmemiş bir haklar dizgesidir. Tartışmaya açık yorumumuza göre, hakların alternatif temellendirmelerinin olanaklı kılınması için vurgunun felsefi temelleri üzerinde değil haklar üzerinde tutulması, bu hakların olası felsefi temelleriyle irtibatlarının yıpranmasına ve hakların fiilen neredeyse temelsiz hale gelmesine sebep olmuştur. Kapsayıcılığı sağlamak için insan hakları literatürde ve özellikle uygulamada adeta felsefi köklerinden koparılarak temelsizleştirilmiştir.

Bu durum uygulamada insan haklarının bir çeşit felsefi ve normatif gereklilik çerçevesinde değil toplumsal denge ve düzenin tesisi için işlevselleştirilmesiyle karşılık bulmaktadır. Batılı ülkelerin ulusal sınırlar içinde yüksek bir insan hakları standardı temin etmelerine karşın gerçekleştirdikleri uluslararası operasyonlarda bu hakları es geçmelerinin[57] alt yapısında hakların ahlaken tüm muhataplarını her an bunları uygulamaya yönelten güçlü ve ikna edici bir ontolojik zemin üzerinde yükselmiyor olmasının az ya da çok bir etkisi olsa gerektir[58].

Benzer şekilde, Arendt ve Agamben'in daha önce nakledilen bu hakların fiilen ulusal haklar olduğuna ilişkin tespitlerine konu olan durum da bu yolla anlamlandırılabilir. İnsan hakları Batı'da gerçekleştirilen mücadelelerin sonucu olarak bir çeşit dengenin teminatıyla ayakta gibidir. Korunmalarının temel sebebi ihlal edilmeleri halinde karşı karşıya kalınacak olan toplumsal reaksiyon gibi görünmektedir. Dolayısıyla ihlal edildiklerinde Batı'nın içindeki toplumsal düzen ve dengenin bozulmayacağı uzak ülkelerde Batılı güçler tarafından ihlal edilmeleri daha kolay hale gelmektedir.

Öte yandan, insan hakları her ne kadar fiilen ontolojik açıdan güçlü bir zeminden yoksun olsa da Batı'nın serencamıyla paralel bir şekilde ve aşamalar

---

[57] Sözgelimi ABD'nin Guantanamo ve Ebu Gureyb cezaevlerindeki daha sonradan çeşitli fotoğraflarla ortaya çıkan korkunç uygulamaları buna iyi bir örnek olarak görünmektedir.

[58] Bu yönde bir iddia için bkz. **Güler, İlhami** (2011) İtikattan İmana, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, s.167-181.

içinde gitgide daha seküler bir kuram görünümü kazanmıştır[59]. İnsan haklarının tam olarak nasıl temellendirileceğine ilişkin küresel bir mutabakat mevcut değildir. Fakat yine de genel atmosferin insan haklarını metafiziksel bir aşkın güce dayanmadan temellendirilmesi üzerinde biriktiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Başka bir ifadeyle, çağımıza hakim olan genel hümanist kabullerin etkisiyle insan haklarının daha çok hümanist ve seküler bir altyapıya dayanılarak temellendirilmekte olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Bu durum, normatif sistemleri hümanist olmayan yollarla temellendirmeye alışmış birçok çevre toplumları açısından bir çeşit çatışma hali oluşturmaktadır. Hümanist ve seküler kabullere dayalı nevzuhur insan hakları anlatısı ile sözgelimi, uzun yüzyılların alışkanlığıyla tahkim edilmiş teistik kabullere dayalı geleneksel normatif sistemler bir çeşit çatışma içerisine girmektedir. Bu durum hakların savunulmasını, benimsenmesini ve hayata geçirilmesini zorlaştırmakta ve hakların yayıldığı toplumlarla uyum sorunu yaşadığı iddialarına zemin hazırlamaktadır[60].

2. İnsan Haklarının İnsan Merkezciliği

Bu kısımda ele alacağımız ikinci konu, insanların haklarının tam olarak ve yalnızca insanlar için tasarlanmış haklar olmalarıdır. Daha önce, insan haklarının yalnızca bir kamu hukuku kuramı olarak anlaşılmadığı, aksine tüm değerlere öncelikli kök değerler olarak takdim edildiği örneklerle gösterilmişti. Tam olarak bu sebeple ve yalnızca bu koşulla bu hakların yalnızca insanlara odaklı olmasını sorunsallaştırmak makul görünmektedir.

Modern döneme kadar, tarih boyunca varlık göstermiş neredeyse bütün büyük etik kuramlar insanlarla birlikte doğanın diğer unsurlarını da dikkate almakta, yalnızca insanların birbirleriyle kurduğu ilişkiyi değil, insanların geri kalan tüm varlıklarla kurduğu ilişkiyi de gündemlerinde tutmaktadırlar. Oysa insan hakları yalnızca insanlar hakkındadır. Dağlar, ağaçlar, nehirler, tavuklar

[59] **Freeman, Michael** (2004) "The Problem of Secularism in Human Rights Theory", Human Rights Quarterly, C:26, S:2, s.389-391.

[60] Bazı yazarlar, bu sorunu aşmak için insan haklarının teori ve pratiğinin kültürel açıdan bir iç diyalog yoluyla geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. İslam kültürü açısından bu tezi savunan bazı yazarların görüşleri ve bu görüşlerin kısa bir değerlendirmesi için bkz. **Freeman**, s.378-381.

ve köpekler tüm normatif içeriklere öncelikli olduğu iddia edilen bu kuramın ilgi alanına girmez.

Bu durumu, çevre etiğine ilişkin tartışmalarda sıklıkla kullanılan içkin değer (*intrinsic value*) ve araçsal değer (*instrumental value*) kavramlarıyla anlamak mümkün görünmektedir. İçkin değer, bir şeyin bizatihi kendisinden dolayı değerli olması durumunda ortaya çıkar. Araçsal değer ise, bir şey içkin değere sahip olan başka şeylere nispetle bir değere sahip kabul edildiğinde söz konusu olan değerdir. Sözgelimi bir bitkinin ilaç yapımında kullanılmasından kaynaklı değer araçsal bir değerdir. Öte yandan, eğer o bitkinin başka hiçbir şeye aracılık etmemesine rağmen bizatihi değerli kabul edilmesi söz konusuysa burada gündemde olan içkin değerdir[61].

Modern dönemde Tanrı'nın yeryüzünden tasfiye edilmesiyle önce Batılı kültürde ve aşamalar içinde tüm dünyada hümanist ve antroposentrik ögelerin egemen olduğu ifade edilmişti. Bunun bir sonucu olarak yalnızca insanın içkin bir değere sahip olduğu, doğadaki geri kalan her şeyin insan için araçsal bir değere sahip olduğu düşüncesi güç kazanmıştır.

Oysa sözgelimi teistik dinler bakımından bütün varlıklar sonuçta Tanrı'nın ayetleri ve işaretleridir. Aslında teistik dinlerde de insan evrenin merkezinde yer aldığından ve geri kalan varlıklar adeta bir dekora indirgendiğinden dolayı bu dinlerin oluşturduğu kültürün daha geniş bir anlamda kısmen insan merkezli olduğu açıktır. Fakat buna rağmen bu dinlerin teosentrik yapılarının etkisiyle, insanın Tanrı tarafından yaratılan tüm varlıklara karşı sorumlulukla yaklaşması gerektiği kabul edilmektedir. Hayvanlarla, bitkilerle ve hatta cansız varlıklarla kurulan tüm ilişkilerde bu sorumluluk açıkça vurgulanmaktadır[62].

---

[61] **Brennan, Andrew/Yeuk-Sze, Lo** (Sonbahar 2021 Versiyonu) Environmental Ethics, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/ethics-environmental> s.e.t. 25.08.2021.

[62] Sözgelimi İslam'da insanlar etinden faydalanmak için hayvanları öldürebilirler ama bunu ancak Allah adına yapabilirler. Yük hayvanlarına kaldırabileceklerinden fazla yük yüklemek, hayvanlara eziyet etmek, gereksiz yere can almak günah kabul edilir. Hatta, bir hadis rivayetinde akarsuyun kenarında bile abdest alınıyor olsa suyun israf edilmemesi emredilir. Bkz. İbn Mâce, Taharet, 48. İslam kültürünün içine yerleşmiş bu tip örnekler çoğaltılabilir.

Oysa hümanizm açısından insan dünyada içkin değere sahip olan tek varlıktır. Doğadaki geri kalan varlıklar ancak araçsal bir değere sahip olabilirler. Üstelik, yarattıklarına sorumlulukla yaklaşması gereken bir Tanrı da bu sistemde merkezi bir rol oynamamaktadır. Böyle bir evren algısı, insanların milyarlarca hayvanı acımasızca, işkence ve eziyetle sömürdüğü endüstriyel gıda üretimi, sistematik doğa katliamları ve çevre talanıyla eşgüdüm içerisindedir.

Şu anda yumurta endüstrisinde her gün yaklaşık yedi milyar erkek civcivin henüz bir günlükken itlaf edildiği tahmin edilmektedir[63]. Tahminlere göre 2005 yılında dünya çapında yüz milyondan fazla hayvanın başta hayvan deneyleri olmak üzere bilimsel amaçlarla kullanıldığı ifade edilmektedir[64]. Bu bilimsel amaçlar arasında kozmetik ürünlerinin üretimi de bulunmaktadır. Dünya çapında milyonlarca ineğin güneşi ve toprağı hiç göremedikleri, kıpırdayamadıkları, yavrularıyla hiçbir araya gelemedikleri, hiç doğal bir gıda yiyemedikleri, koruyucu amaçlarla ilave edilmiş antibiyotiklerle dolu suni yemlerle beslendikleri küçücük alanlarda kesim veya yeni doğumlar için bekleyerek ömürlerini tükettikleri bilinmektedir.

İnsan hakları tam olarak burada devreye gir(eme)mektedir. Bu haklar alternatif ve özellikle modern öncesi dönemdeki etik yaklaşımların aksine yalnızca insanlara odaklanmakta, insanların haklarını tanımakta ve insanların tüm doğa üzerince icra ettiği bu gibi cinayetlerle ilgilenmemektedir. Geri kalan tüm normatif teorilerden öncelikli bir konumda olduğu ifade edilen insan haklarının bu ilgisizliği elbette bu hakların felsefi yükünü açığa çıkaran hümanist bir tercihe dayanmaktadır. Bu hakların "insanların" hakları olmasının böyle bir pratik sonucu bulunmaktadır.

---

63 **Krautwald-Junghanns, M. E./Cramer, K./Fischer, B./Förster, A./Galli, R./Kremer, F./Mapesa, E. U./Meissner, S./Preisinger, R./Preusse, G./Schnabel, C./Steiner, G./Bartels, T.** (2018) "Current Approaches to Avoid the Culling of Day-Old Male Chicks in the Layer Industry, with Special Reference to Spectroscopic Methods", Poultry Science, C:97, S:3, s.755.

64 **Taylor, Katy/Gordon, Nicky/Langley, Gill/Higgins, Wendy** (2008) "Estimates for Worldwide Laboratory Animal Use in 2005", Alternatives to Laboratory Animals, C:36, S:3.

C. İNSANLARIN SAHİP OLDUĞU İDDİALAR OLARAK HAKLAR: LİBERALİZM VE BİREY-DEVLET İLİŞKİSİ

İnsan hakları insan merkezli bir yapı olduğu gibi, bir çeşit toplum modeline ilişkin güçlü imaları da beraberinde taşımaktadır. Bu kısımda insan hakları tamlamasında yer alan hak kavramı üzerinden bu hakların liberalizmle ilişkisi tartışma konusu yapılmaktadır. Tartışma yine iki başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta hak/ödev dikotomisi üzerinden insan haklarının bireyci imaları irdelenmektedir. İkinci başlıkta ise insan haklarının paradoksal bir biçimde devletin adeta tanrısallaşması için elverişli bir zemin oluşturduğu iddiası tartışılmaktadır.

1. Bireylerin Dış Dünyadan Korunması Bağlamında Haklar

İnsan hakları insanların ödevleri veya sorumlulukları değil, *hakları* üzerinedir. Bugün için alışıldık dışı gelse de, insanlık tarihi boyunca normatif sistemler ödevlerden oluşan bir alfabe kullanılarak yazılmıştır ve ödevler yerine hakları temel almanın birtakım sonuçları vardır. Hak temelli yaklaşım aslında tarihsel açıdan yenidir ve kapitalist modernitenin bir ürünüdür. Meşhur hukuk kuramcısı Hans Kelsen, bu durumu şu şekilde tespit etmektedir:

> *Hukuki hak, objektif hukukun içeriğinin şekillendirilmesindeki olası yollardan birisidir sadece. Hiçbir şekilde zorunlu bir yol değildir. Hukukun kullanabileceği -kullanmak zorunda olduğu değil- belli bir tekniktir -özel mülkiyet kurumuna dayanan ve dolayısıyla da bireysel çıkarlara özel önem atfeden kapitalist hukuk sistemine has bir teknik*[65].

Kelsen'in dediği gibi hukukun haklar üzerinden ifadelendirilmesi ne kadim zamanlara kadar uzanmaktadır ne de mantıksal olarak zorunludur. Öte yandan, Balı'nın veciz ifadesiyle, "*Tarih boyunca gelişim gösteren bütün ahlaki kuramlar insana dönerek neyi yapmaları ve neyi yapmamaları gerektiğini söylemiş, insanın sorumlulukları üzerinden şekillenmiştir*[66]". Oysa insan hakları insana dönerek neyi kendisine müdahale edilmeden yapabileceğini

---

[65] **Kelsen, Hans** (2016) Saf Hukuk Kuramı, İstanbul, Nora Kitap (Çeviren: Uzun, Ertuğrul), s.53.

[66] **Balı, Ali Şafak** (2011) Hukuk, Toplum ve Siyaset, Konya, Çizgi Kitabevi, s.108.

anlatmaktadır. Dolayısıyla, insan haklarının hak temelli olması hem ideolojik bir tercihe tekabül etmektedir, hem de ideolojik sonuçlara gebedir.

Peki bu farklılık ne anlama gelmektedir? Ödevler yerine haklar üzerinden konuşmak ne gibi pratik sonuçlar ortaya çıkarabilir? Aslında, haklar ve ödevler bir madalyonun iki yüzü gibidir. Neredeyse her zaman bir ödev diğer kişilere hak yüklerken, bir hak da diğer kişilere ödev yüklemektedir[67]. Dolayısıyla ilk elde aynı normatif içeriği böyle farklı şekillerde ifade etmenin anlamlı bir fark oluşturmadığı düşünülebilir. Fakat daha derin bir sorgulama bu tercihin birtakım farklar ortaya koyduğunu göstermektedir. Ödevler yerine haklara odaklanmanın tam da liberalizmin kalbinde yer alan bireycilikle ilişkilendirilmesi gereken anlamlı bir farkı vardır.

Haklar ve ödevler birbirlerinden yönleri itibariyle farklıdır. Haklar, bir insana kendisine neyin yapılamayacağını hatırlatır. Ödevler ise insana ne yapması gerektiğini hatırlatır. Haklar dışarıdan gelen saldırılara karşı bir kalkan gibidir. Ödevler ise dışarıya karşı sorumluluklara dayanmaktadır. Haklar bireyi dış dünyadan korurken ödevler, bireyi dış dünyayı korumaya yönlendirmektedir.

Ödevler insanın diğer insanlara baktığında yapması gerekenleri görmesini sağlar. Haklar ise insanın diğer insanlara baktığında kendisine yapılmaması gerekenleri görmesine sebep olur. Başka bir ifadeyle; ödevler sorumlulukları, haklar sınırları hatırlatır[68]. Ödevler insanların anlamlı bir hayat yaşamak için ne yapmakla yükümlü olduğunu vurgular. Haklarsa insanların diğer insanlara ve dış dünyaya karşı verdiği savaşta kullanabileceği itiraz mekanizmalarıdır. Ödevler insanın dış dünyayla bağlantılanmasının yolunu teşkil eder. Haklar ise insanı dış dünyadan korumaya yönelmiştir.

Dolayısıyla, hak temelli bir normatif sistem, ödev temelli emsaline nispeten, insanlara sorumluluklarını değil sınırlarını, borçlarını değil garantilerini, yükümlülüklerini değil silahlarını hatırlatmakta; insanı dış

---

[67] Konu hakkında bu görüşü de içeren daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. **Hohfeld, Wesley Newcomb** (1917) "Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning", The Yale Law Journal, C:26, S:8.

[68] **Özdemir, Ali Murat/Aykut, Ebubekir** (2010) "Marksizm ve Hak Kavramı: Kuramsal Bir Yaklaşım Denemesi", İnsan Hakları Yıllığı, C:28, s.27.

dünyayla ahlaki bağlantılar kurmak yerine dış dünyadan izole olmaya yönlendirmektedir. Marx'ın ifadeleriyle, "*(a)ncak, insan hakkı olarak özgürlük, insanın insana bağlılığına değil, tersine insanın insandan ayrılışına dayanır. Bu, bu ayrılışın hakkıdır. Kendi içinde sınırlanmış bireyin hakkıdır*[69]".

Anlaşılacağı gibi, hak temelli yaklaşımın tercihi doğrudan doğruya bireyci ve rekabetçi bir temanın benimsenmesine tekabül etmektedir. Ahlakın haklar üzerinden düşünülmesi liberal bir toplum tasavvurunun sonucudur. Bu toplum birbiriyle menfaat çelişkileri yaşayan bireylerin toplamı olan bir toplumdur. İnsan hakları ise toplumu oluşturan bireyler arasındaki çelişkinin yönetilmesini sağlayan aparatların en önemlilerinden biridir.

Toparlamak gerekirse, her ne kadar bu başlık altında doğrudan tartışılmamış olsa da öncelikle insan haklarının zaten yalnızca bireylerin hakları olarak tanımlandığını hatırlamak gerekmektedir[70]. İnsan hakları bu açıdan son derece bireyci bir teoridir. Toplumsal grupların hakları insan hakları bağlamında değerlendirilmemektedir.

Fakat bu başlığın konusuyla ilgili olan saptama, vurguyu insanların ödevlerinden haklarına çekmenin bizzat kendisinin de liberal bireyciliğin doğrudan bir sonucu olduğudur. Ödevler yerine haklara odaklanmanın kendisi, bütün bu normatif sistemin bireyin "biricikliğini" vurgulamaya ve bireyi dış dünyadan korumaya odaklanmasına sebep olmaktadır. Bu normatif atmosferin örtülü mesajı derinlemesine hissedilmektedir: Hepiniz birer birey olarak bu toplumsal rekabet ortamında birtakım yetkilerle donatılmış haldesiniz ve bunları kullanıp mücadele ederek kendi hikayenizi yazmalısınız.

Nitekim insan haklarının liberalizmin bireyciliğiyle ilişkisi pratik dünyada kapitalizmin. Bugün tüm dünyada ciddi bir gelir adaletsizliğine sebep olan kapitalist ekonomik sistemin üzerinde yükseldiği normatif zeminin en çok vurgulanan insan haklarından olan mülkiyet hakkı ve sözleşme özgürlüğü olması rastlantı değildir[71]. Gerçekten de insan hakları pek çok açıdan bireyci bir

---

[69] **Marks**, s.33.

[70] Daha önce de bahsedildiği gibi sonradan gelişen ve cılız bir etkiye sahip olan üçüncü kuşak hakların bu konuda bir istisna teşkil ettiğini tekrar edelim.

[71] Özellikle mülkiyet hakkına yapılan merkezi vurgu klasik liberallerde ve liberteryenlerde belirgindir. Eşitlikçi liberallerde bu vurgu daha azdır. **Gerald, Shane D.**

dünya görüşünün ürünüdür ve gittiği her yere bireyciliği taşımayı sürdürmektedir.

2. Devletin Tanrısallaşması Bağlamında Haklar

İnsan hakları yalnızca bireylerin birbirleriyle ilişkilerini çatışmacı imalar barındıran bir normatif alfabeyle ifade etmekle kalmaz, paradoksal bir biçimde, en azından bugün ulaştığı noktada, güçlü bir devleti de gerektirir. Başka bir ifadeyle; devleti sınırlandırmak üzere işlevselleştirilen bu haklar devletin güçlenmesi için de elverişli bir altyapı sunmaktadır.

İnsan hakları hukuk dogmatiği açısından birey-devlet ilişkilerini düzenleyen bir kamu hukuku kuramıdır. Bunun doğal bir sonucu olarak, daha önce de bahsedildiği gibi, özellikle uluslararası ve ulusal hukuk uygulamasında ve bu uygulamaya yaslanan öğretide insan haklarının temel olarak devlet tarafından ihlal edilebileceği kabul edilmektedir. Fakat hakların en büyük ihlalcisinin devlet olması, bu hakların en büyük dayanağının da devlet olmasını beraberinde getirmektedir.

Bu durumun bir sonucu olarak, insan haklarının korunması güçlü bir devleti gerektirmektedir. Çünkü 1980'lerden itibaren gelişen "insan haklarının yatay etkisi" kavramı çerçevesinde, negatif haklarda dahi devletin sadece müdahale etmeme yükümlülüğü olmadığı kabul edilmektedir. Bunun aksine, devlet özel alanda gerçekleşecek olan müdahaleleri de engellemekle yükümlü kabul edilmeye başlanmıştır[72]. Sözgelimi yaşam hakkı, yalnızca devlet tarafından hukuka aykırı şekilde bir kişinin öldürülmesi durumunda değil, devletin bir kişiyi başka bir kişi tarafından öldürülmekten koruyamaması durumunda da devlet tarafından ihlal edilmiş sayılmaktadır.

Bu sebeple, insan hakları pratikte paradoksal bir görüntünün oluşmasına sebebiyet vermektedir. Devlet temel ihlalci olduğu gibi, bu hakların hayata geçirilmesinin en büyük teminatıdır. Devletin büyümesi ihlal riskini arttırdığı gibi, ihlaller ancak devletin büyümesiyle önlenebilir. İşte bu ilginç durum

Courtland/Schmidtz, David (Sonbahar 2020 Versiyonu) Liberalism, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/liberalism> s.e.t. 25.08.2021.

[72] **Sunay, Reyhan** (2015) "İnsan Haklarının Yatay Etkisi ve Devletin Sorumluluğu", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:23, S:1.

modern liberal devletin güncel karakterini belirlemektedir. İnsan hakları, devletin toplumun tamamına egemen olacak kadar büyümesinin en ikna edici meşru zemini ve en büyük gerekçesi mahiyetindedir[73].

Galtung, Batı toplumlarında Tanrı'yla kurulan ilişkinin devlete de kopyalandığını ifade etmektedir[74]. Batılı modern devlet tanrısızlığın çağında bir tanrıya benzemektedir. Her yerde hazır ve nazırdır. Ödevler yükler, tebaasını gözetler, suçluları cezalandırır. Yaşanılan önemli olaylarda esas sorumlu devlettir. Sorunlar ona müracaat edilerek, ondan yardım istenilerek çözülür. İnsanların insanca yaşayabilmesinin koşulu olan hakların hayata geçirilmesi devletin sorumluluğundadır. Dolayısıyla, insan hakları devletin bir tanrı gibi sunulabilmesinde kullanılan en önemli enstrümanlardan biridir. Balı'nın ifadeleriyle:

> *Çağdaş insan hakları söylemi, gerçekte sıradan bir insanın hak ve özgürlüklerinin garantisi olmaktan ziyade, onun doğuştan itibaren sahip olduğu en doğal haklarını kullanma konusunda başka iradeleri (devleti) tek yetkili kılma söylemidir*[75].

İnsan haklarının bir diğer ideolojik niteliği burada ortaya çıkmaktadır. Bu haklar bir çeşit çağdaş liberal devlet-toplum ilişkisini beraberinde taşımaktadır. İnsan hakları, güçlü ve toplumun kılcal damarlarına kadar yayılmayı başarmış bir devlet yapısını gerektirmekte ve böyle bir devleti meşrulaştırmaktadır[76].

SONUÇ

Bugün insan hakları birey-devlet ilişkilerini düzenleyen bir kamu hukuku kuramından fazlasını ifade etmektedir. Bu hakların adeta insan soyunun nihai etik normatif çerçevesini temsil ettiği yönünde bir kanaatin

---

73 **Galtung, Johan** (2013) İnsan Hakları: Başka Bir Açıdan Bakış, İstanbul, Metis Yayıncılık (Çeviren: Sözen, Müge), s.27.

74 **Galtung**, s.34-35.

75 **Balı, Ali Şafak** (2010) "Hangi 'İnsan'ın Hakları?'", Ökçesiz, Hayrettin/Uygur, Gülriz/Üye, Saim (Editörler) Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar - V Sempozyumu (HFSA), 13-17 Eylül 2010, İstanbul, s.41.

76 **Balı** (2010), s.111-112.

mevcut olduğu söylenebilir. Oysa insan hakları kimi zaman zımnen kimi zaman ise alenen iddia edildiği gibi tarafsız ve ideolojiler üstü değildir. Genel olarak, bu haklar kavramsal açıdan hümanizm ve liberalizmle çok ciddi bir ilişki ve uyum içerisindedir. Öyle ki, insan hakları sayılan her iki ideolojinin temel temalarının bedenlenmiş hali gibidir.

Doğası gereği insan haklarıyla hümanizm ve liberalizm arasındaki bu soyut ilişki bazı somut bağlantı noktalarında kendisini göstermektedir. Toparlamak gerekirse; insan haklarının ontolojik bir arka plandan fiilen koparılmış olduğu, genellikle seküler bir kuram olarak anlaşıldığı, antroposentrik yapısı gereği yalnızca insanları ahlaki özne olarak kabul ettiği, vurguyu ödevlerden haklara doğru çekerek çatışmacı ve bireyci bir toplumu beslediği ve paradoksal bir biçimde güçlü bir devlete meşruiyet verme işlevini haiz olduğu söylenebilir. Bütün bunlar netice itibariyle hümanizm ve liberalizmle ilişkili ideolojik kabullerin örnek niteliğindeki başlıca sonuçlarıdır.

İnsan haklarıyla hümanizm ve liberalizmin ilişkisinin dikkate değer sonuçlarından biri bu haklar dünya çapında yayılarak derinlik kazanırken ortaya çıkmaktadır. İnsan hakları açısından olası problemlerden biri başka kültür ve ideolojilere mensup toplumlarda bu hakların etkili bir şekilde nasıl hayat bulabileceğidir. Hakların yayıldığı toplumlar açısından olası problemlerden biri ise insan haklarının bu toplumları nasıl dönüştüreceği ve bu hakların nasıl bir insan tipine vücut vereceğiyle ilgilidir. Görüldüğü gibi her iki problem birbiriyle ilişki halindedir ve aynı olgunun farklı görünümleri mahiyetindedir. Fakat biz her ne kadar bu sonuç bölümünde bu problemleri tespit etmeye cüret etsek de bu problemlerin kendilerinin ve olası çözümlerinin bu araştırmanın kapsamı dahilinde olmadığını hatırlatma gereği hissediyoruz.

Öte yandan, bu noktada şu gerçeğin altını çizmek gerekmektedir: İnsan hakları pek çok açıdan insanlığın en dikkat çekici entelektüel tasarımlarından biridir. Bu haklar dünyanın her yerinde verilen ve milyonlarca insanın dahil olduğu toplumsal mücadelelerin kullanışlı araçları mahiyetindedir. Uzun yıllar boyunca geliştirilmiş devasa bir müktesebata sahiptir ve hem uluslararası sözleşmelerde hem de ulusal hukuki düzenlemelerde incelikle kodifiye edilmiş, uluslararası ve ulusal yargı organlarının kararlarında detaylandırılarak rafine edilmiştir. Dolayısıyla, içinde bulunduğumuz aşamada insan haklarının geniş

bir skaladaki pek çok haksızlığı teşhis, tespit ve izale için adeta çok güçlü bir dil niteliği kazandığından bahsetmek mümkün görünmektedir. Bütün bunlar insan haklarının dikkate ve saygıya şayan bir kuram olmasına sebep olmaktadır.

Fakat yine de bu durum hakların içinde geliştiği düşünsel paradigmanın izlerini ve bu paradigmalardaki sorun ve eksiklikleri üzerinde taşımayı sürdürmesini engellememektedir. Bu çalışmada başlıca dört tanesinin somutlaştırılarak gösterildiği üzere insan hakları hümanizm ve liberalizmle çok doğrudan bağlarla bağlı görünmektedir. Bu bağlantıların kuramsal açıdan insan haklarının içinde taşıdığı problemlere ve bu hakların evrenselliğine, pratik açıdan ise insan hakların ne gibi bir insan tipinin gelişimine yol açtığına yönelik tartışmalar açısından önemli olduğu açık görünmektedir.

KAYNAKÇA

Agamben, Giorgio (2013) Kutsal İnsan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları (Çeviren: Türkmen, İsmail).

Alexander, James (2015) "The Major Ideologies of Liberalism, Socialism and Conservatism", Political Studies, C:63, s.980-994.

An-Na'im, Abdullahi A. (2003) "The Synergy and Interdependence of Human Rights, Religion, and Secularism": Runzo, Joseph/Martin, Nancy M./Sharma, Arvind (Editörler), Human Rights and Responsibilites in the World Religions, Oxford, Oneworld, s.27-49.

Ardoğan, Recep (2012) "İslam'da Çevre Teolojisinin Pratiğe Yansıması: Çevre Ahlakı", Birey ve Toplum, C:2, S:3, s.115-143.

Arendt, Hannah (2016) Emperyalizm, vol 2, İstanbul, İletişim Yayınları (Çeviren: Şener, Bahadır Sina).

Arslan, Zühtü (2001) "Postmodern Söylem ve İnsan Hakları", Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C:56, S:1, s.1-22.

Austin, John (2015) Hukukun Belirlenmiş Alanı, İstanbul, Tekin Yayınevi (Çeviren: Yükselbaba, Ülker/Üye, Saim/Koloş, Umut).

Aybay, Rona (2015) İnsan Hakları Hukuku, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Balı, Ali Şafak (2010) "Hangi 'İnsan'ın Hakları?'", Ökçesiz, Hayrettin/Uygur, Gülriz/Üye, Saim (Editörler) Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar - V Sempozyumu (HFSA), 13-17 Eylül 2010, İstanbul, s.38-41.

Balı, Ali Şafak (2011) Hukuk, Toplum ve Siyaset, Konya, Çizgi Kitabevi.

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (2006) İnsan Hakları, Ankara, Başbakanlık.

Bell, Daniel A. (1996) "The East Asian Challenge to Human Rights: Reflections on an East West Dialogue", Human Rights Quarterly, C:18, S:3, s.641-667.

Bentham, Jeremy (1864) Theory of Legislation, London, William Stevens (Çeviren: Hildreth, R.).

Berber, Emre (2017) "Türkiye'de İnsan Hakları Söyleminin Toplumsal Karşılığı", (Yüksek Lisans), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Best, Steven/Kellner, Douglas (2011) Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları (Çeviren: Küçük, Mehmet).

Biletzki, Anat (2020) Philosophy of Human Rights, New York, Routledge.

Brennan, Andrew/Yeuk-Sze, Lo (Sonbahar 2021 Versiyonu) Environmental Ethics, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/ethics-environmental> s.e.t. 25.08.2021.

Burke, Edmund (2016) Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler, Ankara, Kadim Yayınları (Çeviren: Arslan, Okan).

Chirwa, Danwood Mzikenge (2004) "The Doctrine of State Responsibility as a Potential Means of Holding Private Actors Accountable for Human Rights", Melbourne Journal of International Law, C:5, s.1-36.

Cobbah, Josiah A. M. (1987) "African Values and the Human Rights Debate: An African Perspective", Human Rights Quarterly, C:9, S:3, s.309-331.

Coşkun, Vahap (2006) İnsan Hakları: Liberal Açıdan Bir Tahlil, Ankara, Liberte Yayınları.

Çalış, Halit (2010) "İslam ve İnsan Hakları: Ödev Öncelikli Toplum Modeli", Ayengin, Tevhit (Editör) İnsan Hakları ve Din Sempozyumu, 15-17 Mayıs 2009, Çanakkale, s.71-86.

Çüçen, Abdulkadir (2013) İnsan Hakları, Ankara, Sentez Yayıncılık.

Dinstein, Yoram (1976) "Collective Human Rights of Peoples and Minorities", The International and Comparative Law Quarterly, C:25, S:1, s.102-120.

Doğan, İlyas (2015) "İnsan Hakları Hukukunun Temel Kavramları ve Özellikleri": Doğan, İlyas (Editör), İnsan Hakları Hukuku, Ankara, Astana Yayınları, s.43-73.

Domaradzki, Spasimir/Khvostova, Margaryta/Pupovac, David (2019) "Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse", Human Rights Review, C:20, S:4, s.423-443.

Donnelly, Jack (2013) Universal Human Rights in Theory and Practice, New York, Cornell University Press.

Douzinas, Coustas (2016) Hukuk, Adalet ve İnsan Hakları, Ankara, NotaBene Yayınları (Çeviren: Sağlam, Rabia/Akbaş, Kasım).

Erdoğan, Mustafa (2016) İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Ankara, Orion Kitabevi.

Fitzpatrick, Peter (2002) The Mythology of Modern Law Sociology of Law and Crime, London, Routledge.

Foucault, Michel (1980) Power/Knowledge, New York, Pantheon Books (Çeviren: Gordon, Colin/Marshall, Leo/Mepham, John/Soper, Kate).

Freeman, Michael (2004) "The Problem of Secularism in Human Rights Theory", Human Rights Quarterly, C:26, S:2, s.375-400.

Galtung, Johan (2013) İnsan Hakları: Başka Bir Açıdan Bakış, İstanbul, Metis Yayıncılık (Çeviren: Sözen, Müge).

Gerald, Shane D. Courtland/Schmidtz, David (Sonbahar 2020 Versiyonu) Liberalism, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/liberalism> s.e.t. 25.08.2021.

Gökpınar, Mahmut (2015) "Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, C:120, s.11-72.

Gözler, Kemal (2017) İnsan Hakları Hukuku, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Güler, İlhami (2011) İtikattan İmana, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.

Harari, Yuval Noah (2016) Homo Deus, İstanbul, Kolektif Kitap (Çeviren: Taneli, Poyzan Nur).

Hekimoğlu, Mehmet Merdan (2003) "İnsan Haklarının Tarihsel Perspektif İçinde Gelişimi", Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C:1, S:1, s.73-92.

Henning, Christoph (2009) Ideology, The Blackwell Encyclopedia of Sociology, Malden, Oxford, Victoria, Blackwell Publishing.

Heywood, Andrew (2013) Siyasi İdeolojiler, Ankara, Adres Yayınları (Çeviren: Bayram, Ahmet Kemal/Tüfekçi, Özgür/İnaç, Hüsamettin/Akın, Şeyma/Kalkan, Buğra).

Hobbes, Thomas (2007) Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti, Yapı Kredi Yayınları (Çeviren: Lim, Semih).

Hohfeld, Wesley Newcomb (1917) "Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning", The Yale Law Journal, C:26, S:8, s.710-770.

Ignatieff, Michael (2001) Human Rights as Politics and Idolatry, Princeton, Princeton University Press.

Kant, Immanuel (2002) Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu (Çeviren: Kuçuradi, Ionna).

Kelsen, Hans (2016) Saf Hukuk Kuramı, İstanbul, Nora Kitap (Çeviren: Uzun, Ertuğrul).

Krautwald-Junghanns, M. E./Cramer, K./Fischer, B./Förster, A./Galli, R./Kremer, F./Mapesa, E. U./Meissner, S./Preisinger, R./Preusse, G./Schnabel, C./Steiner, G./Bartels, T. (2018) "Current Approaches to Avoid the Culling of Day-Old Male Chicks in the Layer Industry, with Special Reference to Spectroscopic Methods", Poultry Science, C:97, S:3, s.749-757.

Kraye, Jill (2005) Humanism, Encyclopedia of Philosophy, 2. Baskı, C:4, Detroit, Thomson Gale.

Lamont, Corliss (1997) The Philosophy of Humanism, New York, Humanist Press.

Law, Stephen (2011) Humanism: A Very Short Introduction, Oxford, Oxford University Press.

Locke, John (2012) Yönetim Üzerine İkinci İnceleme, İstanbul, Ebabil Yayınları (Çeviren: Bakırcı, Fahri).

Lynn White, Jr. (1967) "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis", Science, C:155, S:3767, s.1203-1207.

Machan, Tibor R. (1998) Classical Individualism: The Supreme Importance of Each Human Being, London, Routledge.

Macpherson, C. B. (1962) The Political Theory of Possessive Individualism, Oxford, Oxford University Press.

Mandeville, Bernard (1988) The Fable of the Bees or Private Vices, Public Benefits, vol 1-2, Indianapolis, Liberty Fund.

Maritain, Jacques (1948) "Introduction": UNESCO (Editör), Human Rights: Comments and Interpretations, Paris, UNESCO.

Marks, Karl (1997) Yahudi Sorunu, Ankara, Sol Yayınları (Çeviren: Erdost, Muzaffer İlhan).

Nickel, James (Sonbahar 2021 Versiyonu) Human Rights, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/rights-human> s.e.t. 23.08.2021.

Nietzsche, Friedrich (2003) Şen Bilim, Bursa, Asa Kitabevi (Çeviren: Özşar, Levent).

Okere, B. Obinna (1984) "The Protection of Human Rights in Africa and the African Charter on Human and Peoples' Rights: A Comparative Analysis with the European and American Systems", Human Rights Quarterly, C:6, S:2, s.141-159.

Omar, Mahomed Shoaib (1993) Selected Essays in Islamic Law, Durban, M. S. Omar.

Özdemir, Ali Murat/Aykut, Ebubekir (2010) "Marksizm ve Hak Kavramı: Kuramsal Bir Yaklaşım Denemesi", İnsan Hakları Yıllığı, C:28, s.23-44.

Senger, Harro von (1993) "Chinese Culture and Human Rights": Schmale, Wolfgang (Editör), Human Rights and Cultural Diversity: Europe, Arabic-Islamic World, Africa, China, Bochum, Keip Publications, s.281-333.

Sponsel, Leslie E. (2006) Animism, Encyclopedia of Anthropology, C:1, Thousand Oaks, London, New Delhi, Sage Publications.

Sunay, Reyhan (2015) "İnsan Haklarının Yatay Etkisi ve Devletin Sorumluluğu", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:23, S:1, s.9-52.

Swancutt, Katherine Anne (2019) Animism, The Cambridge Encyclopedia of Anthropology, <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/animism> s.e.t. 10.08.2021, s.1-17.

Taylor, Katy/Gordon, Nicky/Langley, Gill/Higgins, Wendy (2008) "Estimates for Worldwide Laboratory Animal Use in 2005", Alternatives to Laboratory Animals, C:36, S:3, s.327-342.

Turner, Bryan S. (2005) Individualism, Encyclopedia of Social Theory, C:1, Thousand Oaks, London, New Delhi, Sage Publications.

Umâra, Muhammed (1992) İslâm ve İnsan Hakları: Haklar Değil Gereklilikler, İstanbul, Denge Yayınları (Çeviren: Kanar, Asım).

United Nations, Universal Declaration of Human Rights, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> s.e.t. 31.08.2021.

Vasak, Karel (1977) "Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights", UNESCO Courier, C:30, S:11, s.29-32.

Vincent, Andrew (2010) Modern Political Ideologies, Oxford, Blackwell.

Weeramantry, C. G. (1988) Islamic Jurisprudence: An International Perspective, London, The Macmillian Press.

Yayla, Mustafa (2011) İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik, Konya, Çizgi Kitabevi.

Yıldız, Mustafa (2010) Alternatif İnsan Hakları Kuramı, İstanbul, Çıra Yayınları.